

Irodalomtörténeti Közlemények
 115. évfolyam, 2017. 7. szám
 „...IKERSZÜLÖTTEK, EGYMÁS KIEGÉSZÍTŐI...”¹
 (Petőfi és Arany kettős kultusza és kettős kanonizációja)

„Emlékezem, gyermek- és ifjúkoromban, az ötvenes és hatvanas években többször beszélt el egy-egy ilyen álmot, mindjárt másod-, harmadnap; részletei nem jutnak eszembe, de többnyire olyasmi volt az álom, hogy repülve szálltak ketten együtt, a levegőben...”²

„Érdekes látvány lehetett e két férfiú együtt, kiket a különböző természet és ugyanegy hírkoszorús pálya dacára is szoros és tartós barátság fűzött össze.”³

„S betoppan a hérosz, ámul a titán...
 Lobogó láng Sándor izzó parázs Jánost
 Végre szeretettel ölelheti már most.”⁴

„Hogy tempóz Arany, s Petőfi hogy istenül” – mennyire természetesnek hat ma mindannyiunk számára Ady Endre *Hunn, új legenda* című versének paradox példázata (vagy szóhasználata): mikor fölényes gesztusával önmagát a magyar irodalom akkoriban általános bevett (de máig is erősen ható) hierarchiájától függetleníteni akarván, az *egész* irodalomról alkotott véleményét a két nagy magyar költő párhuzamos (vagy ellentétes?) említésével óhajtja érvényesíteni, s úgy állítja be, mintha e két név említése elegendő is lenne ahhoz, hogy révükön az *egész* magyar irodalom felidéztesse! S mivel már annyiszor találkoztunk Ady előtt is, utána is, ma is, versben, tudományos műben, ismeretterjesztő vagy alkalmi cikkben e kettősség magától értetődő jelenlétével, szinte észre sem vesszük, mennyire *nem természetes*, hogy e két név és figura irodalmi mitológiánkban és történelmi arcképcsarnokunkban szinte összenőtt, s az irodalmi közbeszédben egyiküknek megjelenése szinte generálja a másikat is, s rendkívül ritkán találkozunk (s ekkor is általában csak a legaszketikusabb tudományos szövegekben) olyan, hőseinkre vonatkozó elemzéssel, mely az *egyiket* vizsgálván ne alkalmazna egy a *másikra* való utalást, összehasonlítást, mely ne akarna a tisztán történeti eseményekre, találkozásokra, összefüggésekre vagy jelenségekre korlátozódó leírásnál mélyebbnek mutatkozni, s vagy a magyar irodalom egészére, esetleg különösségére óhajtana szintetizáló módon tanulságokat közvetíteni, vagy pedig az éppen felmutatott történeti-tipológiai különbségeket próbálná ilyen vagy olyan irányból, de a történeti egyszerűségnél minden esetben magasabb szem-

¹ GYULAI Pál, *Arany János: Emlékezésed* (1883) = GYULAI Pál *Munkái*, IV, *Dramaturgiai tanulmányok és emlékezésedek*, Bp., Franklin Társulat, é. n., 60–97. Az idézet: 72.

² Arany László visszaemlékezéseit atyjáról lásd ARANY János *Hátrahagyott művei*, Bp., 1888, III. köt., VIII.

³ GYULAI Pál, *Erdélyi úti benyomások* (1851), Bp., 1921, 21–22.

⁴ KOZMA Andor, *Petőfi: Költői regény*, Bp., Pantheon Irodalmi Intézet, 1927, 208.

pontokat alkalmazván, értékelni. Petőfi és Arany, tudjuk, a magyar irodalom kultikus alakjai, sőt hősei lettek, nélkülük a magyar irodalomról, kultúráról, sőt: nemzetről aligha lehet beszélni. Egyéni kultuszuk (s kultuszaiknak nagyon erős különbségei) mellett azonban az is figyelemreméltó, hogy kettősüknek is kialakult a kultusza, ami azért oly tanulságos, mert a kultikus magyar irodalomszemlélet történetének roppant érdekes, összetevőire vet fényt. Hiszen e kettősség önmagában, a kultusz hagyományától függetlenül, történetileg, nem is értelmezhető: hisz csak már a későbbi kultusz teremtette meg és növesztette és színezte oly csodálatossá kettejüknek kapcsolatát is; egyrészt tudjuk az életrajzokból, hogy barátságuk mindössze két és fél évig tarthatott, s mindkettejüknek volt mással olyan barátsága, mely hosszabb tartamú és nem kevésbé mély volt, mint kettejüké (Petőfi hosszabb és közelebbi kapcsolatban élt pl. Jókaival, Aranyak pedig az ötvenes évektől kezdve Tompa nem volt kevésbé fontos, mint előbb Petőfi; mindkettejüknek van olyan mással folytatott levelezése, melynek komolysága és intenzitása igen magas – habár az igaz, hogy e téren a kölcsönösség valóban egyedi!; az a közkeletű legenda pedig, hogy a szangvinikus Petőfi egyedül Arannyal nem vezett össze, egyszerűen nem igaz: pl. Pálffy Alberttel vagy Egressy Gáborral az Aranyénál hosszabb barátság alatt sem volt lényeges konfliktusa), másrészt kapcsolatuk önértelmezésében sem találkozunk, sem a magánéletet, sem az irodalmi életet illetően sehol a kizárólagosság gesztusával: eleinte, mint tudjuk, Tompával együtt *triumvirátusban* gondolkodtak, s azután pedig, hogy Petőfi szakított Tompával, kettejüknek kapcsolata belesimult a kor radikális irodalmi csoportosulásának egészébe, s egyiküknek sem jutott eszébe, hogy egymást, ha persze nagyszabásúan dicsérték is, elkülönítsék a csoport többi tagjától. Így azt kell látnunk, hogy már barátságuk különleges nagyságának, ritka fényességének „életrajzi” állítása is a kultusz terméke, amely csak az *után* alakult ki, hogy irodalomtörténetileg és ideológiailag megalapozták kettejük kizárólagos és kölcsönös egymásrautaltságának teorémáját. Nemcsak arról van ugyanis esetükben szó, hogy alakjuk – mint a kultuszképződés „normális” esetében – természetesen emberfeletti nagyságrendbe növi ki magát (mint ahogy pl. a mottónkban idézett Kozma Andor verses regényében történik, ahol a rendkívül földközeli életrajzíságot s sok tekintetben naturális egyszerűséggel megrajzolt életképiséget szinte stílusromboló erővel törí át hirtelen a kultikus beszéd diadalmas pátosza: a kis szalontai házban, a természetes ismerkedés és barátkozás közegeiben, a gyermekekkel való játszadozás jeleneteiben, mint látjuk, egy *hérosz* és egy *titán* tréfálkoznak), hanem inkább arról, hogy alakjuknak az esetek többségében az újult szintetizáló és szimbolizáló erőt, ahogy egymás kezét fogják, s szinte együttesen válnak hérosszá és titánná, s egyikük a másik nélkül majdhogynem minden erejét elveszteni; egyikük varázsolja félistenné a másikat (hogy mikor melyik, az világ- és irodalomszemléleti beállítódás kérdése lesz). Kettejük nagy egysége (ami állhat vagy azonosságból, vagy pedig egymásra vonatkoztatott, egymás tükrében szemlélt különbségekből), úgy tűnik, azért lett megkonstruálva, s azért látszik működőképesnek több mint száz év elmúltával is, hogy benne nem egyszerűen a két nagyszabású és nagyszerű íróbarát egyedisége és egyszerűsége mutattassék be, hanem hogy bennük, rajtuk, általuk valami olyan szemléltethessék, ami nagyobb, fontosabb, értékesebb, igazabb, mint az önmagában vett (már persze ha

van ilyen) egyedi írótság vagy irodalmiság, s bennük vagy általuk ennek a magasabb értéknek szintetizáló ereje nyilvánulhassék meg (kettejük szembeállításának esetében pedig e gesztusnak az inverze figyelhető meg: ekkor úgy mutatják majd be őket kettejüket, hogy ennek a magasabb értéknek csak az egyikük felelt meg, s a másik, mind az egyikkel, mind a magasabb értékkel szemben, alulmaradt...).

Csak néhány kapásból összeválogatott példa a jól ismert tömegből. Alig hunyta le Arany a szemét, rögtön a megemlékezés első pillanatában *csodásan* fog kettejük viszonya feltűnni, hisz Petőfi szobra épp akkor emeltetik fel a Duna-parton, mikor Arany halálos ágyára hanyatlik; s nemcsak a lánglelkű költő fogja úgy látni, hogy „...Mikor *Petőfinek* hódolt a nép, *Arany* sugártól ragyogott az ég...” (Reviczky Gyula: *Arany János halálára*, 1882), nemcsak a megrendültségében még szokásos iróniájáról is lemondó író, Mikszáth fogja úgy feltüntetni, Arany ténylegesen elhangzott szavait csodára utaló fikcióval a szobor szájába is adván, hogy Aranyt mintegy maga Petőfi hívta el magához („Vagy csakugyan érezni, óhajtani tud az a szobor, s visszakívánta őt innen, őt, »lelke barátját«, s azt mondta neki: Látod, én már itt állok egészségesen: gyere te is. Szorít ez a sok borostyán magamat, most is meg akarnám osztani veled. Jó itt nagyon. Nem fáj semmim. S nem kell már semmi. A nagy megfogadta szavát a nagynak. A holt költő, aki már elvitte mindenkijét, de itt hagyta mindenét, eljött az élő költőért, s az vele ment. Mikor borogatást akartak tenni ápolói a kezére délben, nyugodtan mondta: *Nem kell már semmi*”⁵), hanem még az a kritikus szemléletű Gyulai Pál is e retorikával fog élni, aki pedig aligha volt hajlamos a csodák közvetlen mindennapos propagálására. Gyulai e két esemény egymáshoz közeli időpontját egymásra vetíti, s miközben persze megmarad a tények hű közlésénél is, majdhogynem oksági viszonyt is feltételez, s a halál nemsokára bekövetkezett időpontját, bár semmiféle konvencionális időszámítás nem kötelezné, mégis „épen azon”-nak nevezi: „Általában Arany élete utolsó heteiben sokat emlegette Petőfit, meg akart jelenni szobra leleplezésének ünnepélyén, bár mindentől visszavonulva élt s régóta nem vett részt se nyilvános se magán gyülekezetben. És épen azon nap reggelén lett rosszabbul s egy hét múlva épen azon déli órában halt meg, melyben barátja ércszobra felemelkedett a Duna partján.”⁶ Vagy: e hagyomány ismeretében mennyire kézenfekvőnek tűnik az az egyébként nem teljesen magától értetődő gesztus, mellyel a két jelentős költőbarát, József Attila és Illyés Gyula, mikor elődöket keresnek maguknak, akkor is a Petőfi/Arany kettősségben fognak gondolkodni, ha alkatuk – ahogy ma látjuk őket – egyáltalán nem erre a választásra predesztinálta volna őket (Németh Andor idézi fel 1928–29-ből egyik játékosan komoly, Szántó Judittal folytatott beszélgetésüket: „Judit – fordult Attila a fiatal asszony felé –, mit gondolsz, ki a Petőfi kettőnk közül? – Judit elmosolyodott: – Természetesen te vagy, Attila. – Akkor Gyuszi Arany – mondta Attila”⁷). Vagy: a későbbiekben azt figyelhetjük meg, hogy az egyik szerzőről írott cikkek-

⁵ MIKSZÁTH Kálmán, *Arany János meghalt* (1882) = Uő., *Írói arcképek*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, Bp., Művelt Nép, 1953, 65–66.

⁶ GYULAI, *Arany*, i. m., 72.

⁷ NÉMETH Andor, *József Attila és kora* (1947/48) = Uő., *József Attiláról*, Bp., Gondolat, 1989, 256–257. S mennyire jellemző, hogy Németh még később, emlékezéseit írván is teljesen természetesnek veszi e válasz-

ben hirtelen, minden – a cikk belső összefüggéseiben esetleg ott rejlő – indok nélkül a másik szerző jelenik meg összehasonlításként, mintegy kizárólagos, s más kortársat vagy más magyar költőt nem tartalmazó referenciacsoportként. Pl. MórícZ Zsigmond híres Arany-cikkében kizárólag az utolsó oldalon, a retorikus lezáráásban fordul elő Petőfi neve, minden magyarázat vagy indoklás nélkül, megelekedvén a – szerinte nyilván közismert, s a köz által így ismert és értékelt – másság kijelentésével: „Ott megyek el napon-ta a Múzeum előtt levő szobra előtt. A fényképek és adatok alapján megmintázott görnyedten ülő alak valóban rettenetes terhet hord. Sógora, aki leveleit kiadta, fájdalommal emlékszik rá, hogy ifjúkorában milyen szép és magas ember volt, s hatvanéves korára milyen végtelenül összetört aggastyán lett belőle. Arany nem bírta elviselni ezt a némaságra kárhoztatott életet. Nem bírta a hallgatás, az elhallgatás tragikumát. Vállain viselte a forradalmat, és meg inkább az utána következő kort, mely ólomsúllyal nehezedett rá: a hazug illúziókba tört nemzeti élet korát. Oh, milyen más volt Petőfi Sándor, aki szerencséjére ifjan halt meg, s lehetett mindvégig sugárzó ifjú, aki jelen van minden sorában, mint a tavaszi erjedés, jelen van, minden duzzadó rügyben”.⁸ Vagy: pl. Váci Mihály, mikor Petőfit mint világforradalmárt Lenin, Che Guevara, Sartre társaságába helyezi el, szükségét érzi annak, hogy valamilyen módon azért Arany-nak is szorítson egy kis helyet e csapatban: „Kortársai közül talán csak Arany János fordult ilyen együtt érző ihlettel a parasztok, jobbágyok, pásztorok, a rendi társadalom elnyomottai felé. De míg Arany János szelíd, bölcs, népi derűvel fogadta magába ezt a világot – Petőfit ez már legkorábban mélységes felháborodással, a jogtalanság elleni lázadással töltötte el.”⁹ A tudományos diskurzusban ugyanígy megfigyelhetjük, hogy a szerzők e keresztreferenciális hivatkozást szinte elmulaszthatatlannak tartják: Keresztury Dezső nagy monográfiájának aktuális fejezetét oly címmel közli, mely – a történeti hitelesség igénye mellett – erősen transzcendens allúziókat is kelthet (*Petőfi jobbján*);¹⁰ továbbá: pl. Alexa Károly az egyik Arany-tanulmányának bevezetőjében rögtön leszögezi egy mondatban, hogy Petőfi más-milyen volt – ám a tanulmány további részében lényeges elemzés során már meg sem említi Petőfi nevét („A külvilághoz fordulásnak az a természetessége, ami a népköltőt és Petőfit jellemezte, Arany-nak nem költői sajátossága”),¹¹ s hogy magamat se hagyjam ki a

tást, még azt is elfelejtve, hogy pár év múlva József Attila olyan verset írt Aranyról, melyben „Atyánk” megszólítással illeti, Illyés pedig Petőfi-könyvével és Petőfi-verseivel sokkal inkább hajlott a Petőfi-alteregő felé... (Leírását József Attiláról ugyanis így folytatja: „Milyen találónak tartotta e szereposztást! Miért ne lenne ő az új Petőfi, ki nemcsak külsőleg emlékeztet kiugró ádamsutkájával, mongol pofacsontjával, törékeny alakjával kísértetiesen Petőfire, de akibe belesűrült annak fékezhetetlen vérmérséklete, futófelhő szeszélyű érzékenysége, könnyedsége, bája, pajzansága is? ... Kettejük közül kétségtelenül ő az ellenállhatatlanabb.”)

⁸ MÓRICZ Zsigmond, *Arany János írói bátorsága* (1931) = Uő., *Irodalomról, művészetről*, II, 1924–1942, Bp., Szépirodalmi, 1959, 213–227. Az idézet: 226–227.

⁹ VÁCI Mihály, *Az első világforradalmár* (1969) = Uő. *Összevűjtött művei*, Bp., 1979, 903–910. Az idézet: 903.

¹⁰ KERESZTURY Dezső, *Mindvégig: Arany János (1817–1882)*, Bp., Szépirodalmi, 1991. A fejezet maga: 139–151.

¹¹ ALEXA Károly, *A megbékélés költészete (Arany János A lepke c. versének elemzése)* = *Vázlatok Arany Jánosról*, szerk. MEZEI József, Bp., ELTE, 1979, 110–146. Az idézet: 112.

sorból, megemlíteném, hogy ifjúkori, Petőfiről írott doktori disszertációmban én is természetesen vettem, hogy Petőfinek rimelését Aranyéval (és csak Aranyéval) szembeesítsem, s hogy kettejük verselésbéli különbségeit olyan vetélkedésnek fogjam fel, melyben győztest is kell hirdetni;¹² máshol az idézeteknek szellemes szójátéka kimondatlanul is az egymásra vonatkoztatás igényét rejti el: vö. pl. Szili József Arany-könyvének fejezetcímét, mely frivol posztmodernséggel játszik el a *Szabadság, szerelem* jelszavának vonatkoztatási lehetőségeivel: „Hit, remény, szeretet – »e három«?”¹³

Bőséggel hozhatjuk a példákat arra, ahogy a szerzők hőseink kettősségével különböző, az irodalom *főltt* álló és élő szimbolikus értékeiket akarják érvényre juttatni, bizonyítani, s együttes jellemzésükben akár az egyéni vonásoknak elhanyagolásáig is elmennek: Beöthy Zsolt pl. híres nemzetkarakterológiai víziójában kettejükben látja meg a magyar faj egységét, s kettejükben fedezi fel a volgai lovas mai megtestesülését: „Mindnyájunkban van egy csepp a Volga-menti lovas véréből. Az őshagyomány érzelmi erejéből, mellyel a pogány vitéz a sas röptébe mélyed, él valami a keresztény magyar főpap lelkében, mikor az egyik lelkesedve kutatja mithoszainkat, a másik újra költi pogány mondáinkat, a harmadik pedig az összetartozás eleven érzésével, oly felekezetek fő embereinek, melyek a múltban az ő feleire keserű napokat hoztak, mint a magyar irodalom jeleseinek, tiszteletemléket állít. A Volga pusztáinak végtelenén szerető ámulattal csüggő vitéz szemei: a bihari rónán s a Tisza síkján gyönyörködő Petőfinek és Aranynek szemei, melyeknek tekintetét fajunk ősz fejlődése élesítette ki s legnyájasabb melegők és legtüzezebb szikráik is e faj tulajdonaiból és szeretetéből áradnak”;¹⁴ Karácsony Sándor számára a magyar észjárás a magyar irodalomban elsődlegesen bennük jutott uralomra, s ezért kell példaként folyamatosan *csak* hozzájuk fordulnunk: „Petőfi 1844-ben ajándékozott meg bennünket János Vitéz-zel, Arany 1847-ben Toldi-val. De nem lettek volna magyar költők, ha a mellérendelés elvéhez nem maradnak hívek. Magyar észjárás szerint nemcsak az ökör iszik magában, hanem minden az ég alatt »valamihez képest valami«. Két költőóriásunk is úgy mutatta meg reprezentáns alkotásaiban, kicsoda-micsoda, hogy egyben mindenkikről arról is bizonyosságot tett: melyikőjük mihez képest kicsoda, voltaképpen tehát a felől gyón, kicsoda ő és kicsoda nem?”;¹⁵ Lukács György pedig kettejük közös törekvéseinek eredményeként emelhetette ki az „új ember” magyarországi megszületésének eszme- és ideológiatörténeti eseményét: „Mindenekelőtt megállapítandó Arany közössége Petőfivel... Petőfi és Arany epikai költeményeiben egészen másról van szó: ők lerántják az évszázadok óta eltakaró lepleket a magyar paraszt alakjáról, és íme: készen áll előttünk az eljövendő új Magyarország központi alakja: az uralkodásra hivatott, felszabadulásra felkészülő magyar paraszt. Seholy a modern irodalomban nem lépett egy

¹² MARGÓCSY István, *Petőfi és a magyar rimelés*, doktori értekezés, Bp., ELTE, 1975. (A disszertáció szerencsére kéziratban maradt.)

¹³ SZILI József, *Arany hogy isteniül... Az Arany-líra posztmodernsége*, Bp., 1996 (Irodalomtörténeti Füzetek, 139).

¹⁴ BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*, Bp., 1896, XXIV. fejezet: *Irodalmunk magyarsága; Befejezés*, 180–182.

¹⁵ KARÁCSONY Sándor, *Klasszikus grimaszok = Uő., A magyarok kincse*, Bp., 1944, 24–51.

új osztály reprezentánsa ilyen egyszerre és hirtelen, ilyen készen az irodalomba... Petőfi-nél és Aranynál készen áll előttünk az új ember.”¹⁶

Az állandó egymás mellett emlegetés természetesen hozza magával az állandó összehasonlítás igényét is, ami egészen odáig is terjed, hogy az egyes szerzők az untilg ismételtetett lélektani, tipológiai (pl. fiatal–öreg, szangvinikus–nyugodt, lírikus–epikus stb.) különbségek rögzítése mellett szinte vadásznak arra, hogy újabb s újabb területekre is kiterjeszthessék a kölcsönös jellemzés technikáját. Hogy csak a kicsit szokatlanabbakból idézzek néhányat: Vajthó László pl. nem elégszik meg azzal, hogy megállapítja hőseink forradalmiságának eltérését („Petőfi népszabadsága, a nép teljes uralomra juttatásának izzó gondolatával csak szép álom, örök tiltakozás mindenféle elnyomás ellen. Arany a nép valóságos életútját jelölte ki Toldijában...”), hanem belső alkatukra is kitér („Érdeemes megfigyelnünk Petőfit és Aranyt szenvedélyük egy-egy természetük szerint legmagasabb hőfokán, azt a szerelem extázisában, ezt a szeretetnek hullámzóbb hangulatában”);¹⁷ Voinovich Géza a lélektani jellemzésnek betetőzéseként megkülönböztető költői érdemként tünteti fel a tematikus újításokat is: „Petőfi a fiatal hév és lelkesülés költője; Aranyé a férfikor komoly lírája, a családi gond és hazafi-aggodalom kifejezése... Ha Petőfiről elmondhatták, hogy ő fedezte fel a költészet számára a szülőket, apát, anyát nem emlegettek a versek azelőtt; viszont Arany fedezte fel a költészetben az apát, a gyermekeket, a fiút és leányt...”;¹⁸ Pilinszky János pedig Petőfi-emlékcikkében a különbségeket radikálisan a transzcendencia jegyében fogja majd értelmezni, s az általa elkülönített költőtípusokat (megjegyzendő: ha ő nem is *csak* két költőt emel ki, a szembeállítás kizárólagossága akkor is a kettősségen alapul!) a biblikus mezőben fogja értelmezni – egyszerre emelvén fel a költőket a legnagyobb magasságba, s egyszerre húzván közéjük rendkívül éles határvonalat is: „Bevallom, nem sok közöm volt Hozzád. Mint törekeny gyerek, mindig is az öregekhez húzódtam. Azokhoz, akiknek volt ereje megöregedni. Az érett Aranyhoz, s a meghasonlott Vörösmartyhoz. Ahhoz a merészséghez, amely lángész létére még a zsenialitásról is hajlandó lemondani. Miként a »visszahúzódo« Atyaisten adta át a Fiúnak a teremtést... Te: teremtés voltál, kivont kard, lovasroham. Lángész. Arany és Vörösmarty: érettség, fáradtság, elhomályosuló elme. Te voltál a Fiú, ők voltak az Atya. Te voltál a vállalkozás, ők a lemondás. Fiú voltál, mint Mozart, ők Atya, mint Johann Sebastian Bach.”¹⁹

S végezetül megemlítendő a kettős együttes kezelésének fantasztikus erővel öröklődő retorikája: e két költőről írva a szerzők jó része, feltehetően persze öntudatlanul, ugyanazt a felsoroláson alapuló szembeállító mondatszerkesztést követi, amelyet először Gy-

¹⁶ LUKÁCS György, *A százéves Toldi* (1947) = Uő., *Magyar irodalom – magyar kultúra*, Bp., Gondolat, 1970, 415–432. Az idézetek: 416, 418.

¹⁷ VAJTHÓ László, *Halhatatlan magyar irodalom*, Bp., Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, é. n., 128, 131.

¹⁸ VOINOVICH Géza, *Arany János; Arany János és a színpad* = *Arany János emlékkönyv: A M. Tud. Akadémia tagjainak tanulmányai, előadásai és beszédei Arany János halála félévszázados évfordulója alkalmából*, I, Bp., MTA, 1932, 111, 123.

¹⁹ PILINSZKY János, *Levél Petőfi Sándorhoz* (1973) = Uő., *Szög és olaj (Próza)*, szerk. JELENITS István, Bp., Vigilia, 1982, 322.

lai Pál alkalmazott híres emlékbeszédében. Az ott kialakított szerkezet, mely mondatonként vált a jellemzett figurák között; mely mondatonként variálja ugyanannak a kiemelt tulajdonságnak vagy értéknek azonosságát vagy eltérését, szigorúan kiegyensúlyozott voltával a szembeállítás mélyén rejlő azonosság állítására, érzékeltetésére, sulykolására szolgálhatott – úgy, ahogy ezt az azonosságigényt a szónok leplezetlenül ki is nyilvánította (csak egy rövidebb részt ragadván ki a még hosszan ugyanígy felépített párhuzamsorból: „Mily különbség köztök s egy eszme és érzés rokonszenvénél fogva mégis mily hévvel fornak össze szíveik! Petőfi heves, szilaj ifjú, erélyes szellem, akinek a dacban, küzdelemben mintegy kedve telik. Arany nyugodt férfiú, megtört erélyű, aki kerüli a zajt, s inkább magában évődik, mintsem küzdjön. Petőfi vakon hisz eszméiben, bízik önmagában, erőszakos, kíméletlen, s ezt mintegy kötelességének, elvei szolgálatának hiszi, mit sem gondolva a világgal. Arany lelkén a kétely árnya borong, önbizalmatlan, kíméletes, engedékeny, s épen úgy lehangolja a világ, mint saját aggodalma. Petőfi a harag és a merengő szelídség, a düh és a méla ellágyulás közt hánykódik, örül vagy busúl, szeret vagy gyűlöl, boldog vagy boldogtalan, de soha nincs nyugalma. Arany szintén mély fölindulások között él, de erőt vesz magán... Petőfinél egy a gondolat, érzés és tett; Arany a gondolatnál és érzésnél marad s csak a külső körülmények nyomása alatt ér a tettehez. Petőfi az ifjúság tüzeivel, szenvedélyeivel vonzza magához az embereket; Arany a férfiúi erények tisztaságával” stb.).²⁰ Különös módon ez a kiegyensúlyozó, ugyanakkor kétségtelenül kétféle is húzó retorikus szerkesztésmód fog visszatérni annak a Riedl Frigyesnek is megannyi hasonlításában, ki, ha módszertanában jelentősen el is tért a Gyulai-féle irodalomszemlélettől, az irodalom társadalmi és nemzeti funkcióit tekintve alighanem tökéletesen egyetértett vele (pl.: „Csakhogy Arany meg Petőfi egyéniségükhöz képest mást-mást tanulnak a néptől. Petőfi mint lírikus átveszi a népdal szerkezetében a népdal közvetlenségét és tüzet, Arany mint epikus a népies hangon, az események naivbájós megvilágításán kívül leginkább a nép nyelvének kincseit alkalmazza: az addig irodalmilag fel nem használt szólásmódokat, gazdag fordulatokat, sokféle árnyalatokat. Petőfi tehát inkább a népnek költői eljárását, Arany pedig nyelvét és hangját nemesíti. Petőfi műveiből látjuk, hogyan érez a magyar nép, Aranyéiból, hogyan cselekszik... De ez a szoros baráti viszony csak még erősebben tünteti fel a két költő természetének különbségét. Petőfi exaltált, gyakran szónoki költő: minden költeménye úgyszólván lelkének egy-egy robbanása. Aranyban ellenben nyugodtan, hosszasan nőnek a költői művek. Petőfi nem tanulhatta volna el Arany higgadt múgondját, ez pedig nem érhetette el Petőfi közvetlenségét. Aranyt belső nyugalma még érzelmei rohamában sem hagyja el, Petőfi nagyon is könnyen neki hevül; képzelete tüstént csak úgy önti lávapatakjait, melynek lángoló hullámai ragyogva, sisteregve, füstölögve borítják el a költői láthatárt. Petőfi költeményeiből valami zajongás hallik ki, költészete tartózkodás nélkül megszólít bennünket; Aranyt bizonyos szerény csendesség veszi körül, nem nekünk, hanem önmagának költő”);²¹ de annak a Babits Mihálynak a feszített ellentételezéseiben is, aki pedig éppen e

²⁰ GYULAI, *i. m.*, 69–70.

²¹ RIEDL Frigyes, *Arany János* (1887), Bp., é. n., 49, 51.

kiegyensúlyozó szintetikus irodalom-felfogás ellen lépett fel erőteljes Petőfi-kritikájának s Arany-apológiájának „modern” esztétizálásával („A múlt sebei gyorsan tűnnek nála; Petőfi a jelen pillanat költője, viszont Aranyt amint a saját múltja folyton üldözi, úgy üldözi örökké fájának múltja is: az ő költészete valóban az egész múlt eredője... Petőfinél a realizmus önkéntelen, magától értetődő, könnyű. Aranynál aggodalmas, fájdalmas. Az egyik a tükör, a másik a festő... Ez annak a rendellenes erkölcsi érzékenységnek alapja, mely Arany egész életét egy Hamlet életévé teszi; ha Petőfié az egészséges erkölcs, Aranyé beteges erkölcsi szenzibilitás... Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában, Arany zseni a nyárspolgár álarcában” stb.);²² vagy annak az ekkoriban még polgári radikális Pogány Józsefnek elemzéseiben, ki épp Aranynak „baloldali” politikai érdeklődését hangsúlyozta erőteljesen („Politikai meggyőződéseikben nincsen ellentét Arany és Petőfi között, de van különbözőség a politikai élethez való állásfoglalásukban... Aranyt éppen kisebb politikai tudása megfosztja attól, hogy a fejlődést előre lássa, de egyszersmind megóvja attól, hogy a fejlődés útját megrövidülve lássa, a közeljövőben várva azt, ami még talán esztendő munkája. Petőfi látta a fejlődést, látta már a jövőt, és éppen ezért könnyen a jelenbe vetítette azt... Petőfi nagyobb stílú politikus volt, de Arany realisabb politikus. Petőfi inkább hangsúlyozta a forradalom nagy végcéljait, Arany inkább szolgálja a napnak a követeléseit. Petőfi a nagy elvi kérdések szószólója, Arany a praktikus szükségletek...”);²³ továbbá a két háború közti időszak nagyszabású irodalomtörténetében, Szerb Antal portréiban („Petőfi részben politikai eszméinek a hatása alatt tüzi ki a népköltészet programját, részben pedig alkotáslélektani elvből: zseninek tartja magát, aki szabadon, konvenció-mentesen, a természet szavát követve alkot, mint ahogy a nép alkot a romantikus elmélet szerint. Arany népiességének a lelki oka ellenkező irányú: nem a zseniében, hanem a nem-zseniében; a határaiban való hit, mérhetetlen szerénység és ugyanakkor mérhetetlen magyar gőg. Arany János népköltői attitűdje jellegzetes magyar finitizmus: ismeri a határait és nem akarja túllépni... ...verseiben éppúgy buzdít a szent háborúra, mint Petőfi. Petőfi elemében érezte magát Tyrtaios alakjában, a békés Arany nem”),²⁴ valamint annak a mai irodalomtudósnak, Németh G. Bélának szolid leírásában is, ki – feltehetően a szocialista ideológia elsődleges Petőfi-preferenciáival szemben – ismét a kiegyensúlyozás finom kettősségeivel élt, s a tipológiai különbségeket inkább a külső történeti különbségek szembeállításával írta körül: „Petőfi egy egyértelmű boldog történelmi pillanat címszereplője, kezdeményező aktora volt, Arany egy átmeneti, választó, de választást alig hagyó hamleti kor visszarezgő, megszenvedő médiuma. Petőfi kapta a századközép ajándékát: a biztonságérzetet, Arany átkát: a bizonytalanságot. Petőfinék a nemzeti kérdés példái csak hatalmas fölhajtó erejét mutatta meg, neki csak lekötő súlyát. Petőfinék »magától értetődő« volt az alkotás, öröm; (schilleri értelemben:) »naiv« költő. Aranynak keserves munka, kötelesség, fejjúzág; ő »szentimentálisnak« kényszerült lenni. Petőfi a szabadság szuverén gyermeke volt, ő minden lépését ellentétes kötöttségek

²² BABITS Mihály, *Petőfi és Arany* (1910) = Uő., *Irodalmi problémák*, Bp., Nyugat, 1917, 155–178. Az idézetek: 164, 171–172.

²³ POGÁNY József, *Arany János politikai nézetei*, Bp., 1909, 12–13.

²⁴ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet* (1934), Bp., Révai, 1947, 365, 367.

hámjában tette meg. »Forradalom előtti« az egyik, »forradalom utáni« a másik.²⁵ Talán épp e retorikai hagyományozódás, illetve ennek hatalmas ereje mutathatja leginkább, mennyire mélyen is hatotta át irodalomszemléletünket e különös kettősség, s mennyire e kettősség az, ami sokszor azokon a nehézségeken is átlendítheti az értekezőt, melyek az egyedi elemzések során elkerülhetetlenek lettek volna. Hiszen ha megnézzük e fenti idézeteket: az így párban leírt mondatok jó része nyilván nem hangozhatott volna el párdarabja nélkül, s az egyes állítások rengeteget vesztenének leíró és jellemző erejükből, ha csak az épp érintett egyedi illetőről szólnának. S nyilván e kettős pszichológiai-tipológiai egymásra vonatkoztatás „természetes” közkeletűsége okozhatta, hogy Karinthy Frigyes egykori satirikus aforizmája a későbbiekben szinte közmondás-szerű, folklorizálódott népszerűségnek örvendhetett – s máig is örvendhet: „Irodalomtörténet: Hallgatni arany – beszélni Petőfi”.²⁶

Ha a kanonizáció kezdeti időszakára, azaz a 19. század közepére–végére vetünk pillantást, természetesen egészen más képet kapunk, bár az már ebben az időben is magától értetődő volt, hogy az (akkor) újabb magyar irodalom (vagyis: költészet) legnagyobb alakjainak Petőfi és Arany tekintendő. Petőfi kultikus kanonizációjának speciális kérdését itt nem kívánom érinteni, csak utalnék arra a közismert tényre, hogy elismertsége a korábbi korokra nézvést egészen példátlan méreteket öltött: elegendő itt akár az 1882-es szoborállítás aktusának körülményeire, az elhangzott beszédek és az ekkorra született alkalmi költemények tónusára, akár a kicsit későbbi, 1899-es halálzási évforduló hihetetlen terjedelmű ünneplésére hivatkoznom. Jókai szoboravató beszéde vagy nagy előszava a tudományos (!) igényű Petőfi-összkiadáshoz elégségesen illusztrálhatja a hangnem emelkedettségét („Petőfinek, mint embernek, az életrajza nem lehet más, mint Petőfinek, a költőnek megdicsőítése”),²⁷ a sok, mártíriumot megdicsőítő vers közül pedig szintén elég csak a legimpozánsabb istenítésekre, ugyancsak Jókainak *Apotheosis* című nagyszabású poémájára vagy Váradi Antalnak a segesvári csatateret megéneklő *A szent nyomok* című költeményére rámutatnunk. Ezekben a megemlékezésekben vagy leírásokban még nyoma sincsen Arany említésének (Jókai nagy terjedelmű életrajzában még a barátság sincsen jelentőségének megfelelően érintve!): Petőfi szentsége éppen egyedülvalóságában lesz megragadva és felmutatva. S hasonló a helyzet az Aranyról folyó kanonizációs diskurzusban is: Arany haláláig kettejük barátsága legfeljebb az életrajzi tényeknek közlésére vagy közös tevékenységük ismertetésére szorítkozott, de lényeges azonosságot, genetikus közösséget vagy pláne *együttes* jelentőséget tulajdonítani nekik

²⁵ NÉMETH G. Béla, *Arany János = Uő., Mű és személyiség: Irodalmi tanulmányok*, Bp., Magvető, 1970, 7–41. Az idézet: 9.

²⁶ KARINTHY Frigyes *Notesze* (1927) = Uő., *Címzavak a Nagy Enciklopédiához: Cikkek*, szerk. UNGVÁRI Tamás, Bp., Szépirodalmi, 1980, I, 218.

²⁷ JÓKAI Mór, *Petőfi Sándor élete és költészete = PETŐFI Sándor Összes költeményei: Végleges, teljes kiadás*, s. a. r. HAVAS Adolf, Bp., Athenaeum, 1892, I. köt., I–XCV. Az idézet: VI.

senkinek eszébe nem jutott. Kemény Zsigmondnak *Toldi*-elemzésében pl. meg sem említetik Petőfi neve, nem hogy feltételezné a később közhellyé vált *János vitéz*-ihletést, s nagy összefoglalásában is csak mint egy újabb (de nem feltétlenül értékeesebb) történeti korszak két jelentős képviselőjeként említi őket egymás mellett („Petőfi és Arany lángeszze sokkal kétségtelenebb fényben ragyog, mintsem megjegyzéseim által, melyek részint rájuk is vonatkoznak, érdemeiket csorbítani akarnám; de én Kazinczy és Vörösmarty rendkívüli szellemének is bámulója vagyok, noha nem feledém a Kazinczy-oskola által gyakorolt nagyszerű hatásnak árnyoldalait”).²⁸ Sőt: az ez időben keletkezett legfontosabb nagy tanulmányok éppen mintha el akarnák választani Aranyt a Petőfi névvel fémjelzett népiesség irányzatától, s így magától a nagy baráttól is. Salamon Ferenc, aki pedig Aranyról erősen kultikus nyelvet használva írja elemzéseit („Az ítézés nevenségessé válik, ha Aranyt akarja tanítani, neki Aranytól tanulnia kell”), a népiesség kategóriáit elutasítván („A mint a dolgot most egy év tized múlva látjuk, tévedés volt Petőfi és Arany költészetét túlnyomóan a népiesség szempontjából fogni fel”), elsősorban a kettejük közti különbségeket hangsúlyozza, finom, árnyalt, de erős Arany iránti elfogultsággal („Szótára távolról sem olyan gazdag, mint Arany Jánosé, akár szavakban, akár eredeti fordulatokban. Petőfi csak kora népnyelvét s annak sem sok dialectusát használja, s csak igen kevés nyoma vehető észre, hogy régi nyelvemlékeink szókincsét méltatná, mely Arany részére oly gazdag bánya volt”);²⁹ s még Erdélyi János is, ki pedig az egyik legmélyebb irodalmi tanulmányát szentelte Petőfi költészetének, vitatja, hogy a magyar költészet fejlődésének aktuális (nála: „negyedik”) szakasza a *népi* lenne, Petőfi és Arany jegyében, s úgy látja, hogy Arany költészete egészében meghaladta a Petőfiét, s *egyedül* Arany költészete tetőzi be, „zárja” le azt a korszakot, azt a fejlődési szakaszt, melyben most éppen él a magyar irodalom („A líra tárgyai felett uralkodik az egyéniség..., melyet előkelőleg Arany képvisel, mint aki a szétozslással, felbomlással fenyegetett s rendtelenségre hajló korszakból, mint tudalmasan alkotó művész áll elő, s a tartalom gazdagságát a forma szépségével párosítván új költői világnézetet alapít meg... Az utolsó fejlődési korszakot nem is mondhatnók bevezettnék..., ha nem állna e korszak végén Arany János, mint amaz öntudatos népiesség kiváló képviselője... Azért ő teszi a zárkövet a regényes lírai alkotásokhoz, vagy ő benne tér vissza költészetünk az első kezdethez, az eredeti népköltészethez...”).³⁰ S mindez alighanem meg is érthető abból a történeti körülményből, hogy a már kultikusra kanonizált Petőfi figurája Arany életében nem volt rászorulva másnak segítségére, az élő Arany számára pedig éppen hogy egyéni, s nem közös teljesítménye révén kellett hogy a kiemelt szerep biztosíttassék. Szépen bizonyítja ezt akár az az életrajzközpontú visszaemlékező elemzés, melyet olyan szerző írt, ki mindkét érintettel jó viszonyban volt: Lauka Gusztáv Aranyt az egekig dicsőítő tanulmányában („Arany mint

²⁸ KEMÉNY Zsigmond, *Arany Toldi-ja* (1854) = Uő., *Élet és irodalom: Tanulmányok*, szerk. TÓTH Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1971, 345–382. Továbbá: *Élet és irodalom* (1852) = uo., 123–190. Az idézet: 130.

²⁹ SALAMON Ferenc, *Arany János és a „népiesség”* (1856); *Petőfi újabb költeményei 1847–1849* (1858) = Uő., *Irodalmi tanulmányok*, I, Bp., Franklin, 1889, 3–37, 179–236. Az idézetek: 34, 23, 181.

³⁰ ERDÉLYI János, *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból* (1855) = Uő., *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1991, 183–255. Az idézetek: 243, 252, 254.

ember és mint író arany egyaránt”; „Ha az egyházi törvények megengednék, hogy valaki mint református is szentté lehessen, Arany Jánost egész lelki nyugodtsággal canonisálhatnánk...” Petőfi neve jóformán elő sem fordul, s mikor az hangzik el, Arany „a XIX. századi irodalomtörténetben az első helyet foglalja el”, az indoklásban Petőfi csak egy sor egyik, nem kitüntetett tagjaként nyer említést („Amit halhatatlanaink nagyszerűt és magasztost felmutattak, azt ő munkáiban egyesíté. Vörösmarty, Petőfi és Tompa ereje és szépségei egyaránt feltalálhatók nála”),³¹ akár az a nagy irodalomtörténeti összefoglalási kísérlet is, melyben Toldy Ferenc egyszerre próbálja a két gesztust érvényesíteni: bár a történeti folyamatban természetesen Arany mellé helyezi Petőfit, s abban az időben még magától értetődő módon, Tompát („...egymás után feltűntek, mint az új népies iskola mindannyi bajnokai, Tompa, Petőfi és Arany; amaz népregei szimbolizmusával, Petőfi mindent átható nyers és dús lírai erével, s Arany, kiből a mély természetér erős értelemmel és érzékeny ízléssel egyesülvén, az új költészet általa fogta művészi avatását nyerni...”), a lezáró, értékelő részben azonban Aranyt mint élő klasszikust önmagában emeli messze Petőfi és az egész csoport fölé („Arany a kor csúcsára hágott, melyen – ha a jelek nem csalnak – első rangját meg fogja tartani”).³² Elsősorban az elválasztás és a felismert különbségek hatalmasra stilizálása fogja jellemezni azt a nagyszabású körképet is, mely – ismereteim szerint – először fogja szintetizálólólag összekapcsolni a magyar nemzet történelmi és irodalmi mozgásait, s mely az irodalmi mozgásokban közvetlenül is fel fogja fedezni az ideológiai-politikai mozgalmaknak nemcsak párhuzamait, hanem egyenesen szimbolikus megtestesüléseit. A fiatal és konzervatív Asbóth János, mikor – még Arany életében! – áttekinti a tizenkilencedik századi magyar szellemi-politikai mozgásokat, egyrészt meghökkentően közel hozza – minden finom irodalmi elemzése mellett is – egymáshoz a politikát és az irodalmat („közéletünk valóban nemzeti része pusztán a politikára és az irodalomra szorítkozott...”), mikor Széchenyi és Vörösmarty, Kossuth és Petőfi, Deák és Arany között teljes (ma talán így mondanánk: társadalom-lélektani) tipológiai megfelelést állít fel („Én úgy érzem, hogy e nevek: Széchenyi és Vörösmarty, Kossuth és Petőfi, Deák Ferenc és Arany annyira összetartoznak, mint a hogyan összetartoznak azok az egyes hangok, melyek együtt adják meg zengő harmóniájukban az accordot...”), másrészt olyan éles határvonalakat és értékeléseket is húz az érintett költők költészete közé és köré, melyek ha politikailag megérthetőek is, már-már mintha mindenféle költészetbéli átjárást is megakadályoznának („Nemzeti kinyomatban, tiszta magyarosságban felülmúlják Kossuthot és Petőfit..., műveltségük erősebben gyökerezik a magyar talajban: Deáké történetünk, alkotmányunk múltjában, Aranyé a magyar népben és mondában. ... Végre Deák és Arany a népben rejlő erőt nem kevésbé ismerik és használják fel, mint Kossuth és Petőfi, de tisztábban s jobban tudják érvényesíteni... Aranynál sehol nem találjuk a bizarrnak, a dagálnak, a világfájdalomnak, a cosmopolitaságnak

³¹ LAUKA Gusztáv, *A múlttól a jelennek: Emlékgjegyzetek*, Bp., Petőfi Társaság, é. n. (1879). Aranyról: 104–111. Az idézetek: 104, 107, 110.

³² TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története: A legrégebb időktől a jelen korig, 1864–1865*, Bp., Szépirodalmi, 1987. Az idézetek: 366, 396.

azon elemeit, melyek Petőfit gyakran zökkentik ki a népköltészet igaz hangjából... A népköltészet ezért Aranyban éri el legszebb diadalát”³³).

Ez az elkülönített, nem egyszer egymással szembeállított kanonizációs mechanizmus fordult át radikálisan Arany halálának pillanatában: a lezárult Arany-életmű elhelyezése ugyanis már más feladatokat rejtett s más megoldásokat is kínált, hiszen megszabadult az élő, aktuális függéstől. A két nagy figura ettől az időtől kezdve nem egyszerűen egymás mellett, hanem egymásra vonatkoztatva, s egymás tükrében fog megjelenni. Gyönyörűen szemléltethető ez a hatalmas váltás az Arany halálát közvetlenül követő reflexiókban, a két legfontosabb baráti nekrológban, a Szász Károlyéban s a Gyulai Páléban. Mindketten kétszer nyilatkoztak meg, egyszer a saját nevükben, másszor az általuk képviselt testület nevében. Szász Károly mikor a Vasárnapi Újság nekrológiát írja, rengeteg életrajzi esemény megrajzolása, sok fontos barát és kolléga említése során sem tulajdonít még különös vagy kiemelt fontosságot Petőfinek, ám mikor az Akadémia nevében elmondja nagy búcsúztatóját, az elhunyt kanonikus helyét már szinte magától értetődően a már kultikusán szemlélt és tisztelt Petőfi mellett fogja kijelölni, elindítva annak az (eredetileg Petőfi-versből idézett) irodalomtörténeti tézisnek is végeláthatatlan menetét, mely szerint Arany a Petőfi által kijelölt úton teljesedett volna ki („A nemzet csak az imént állított ércszobrot egyik halhatatlan dalnokának; annak, a ki a maga jól érzett nagyságában, oly önérzettel, mint szerényen, jóslólag mondá Arany Jánosnak: »Mit én nem egészen dicstellenül kezdék, / Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel«. Arany betöltötte ezt a jóslatot, és a magyar irodalom évlapjai két egyenrangú névtől ragyognak. Mindkettőnek igazi nagyságát az mutatja, hogy mindenik a másikat nagyobbban tartotta magánál. S mind a kettőnek igaza volt. Mi pedig csak hálát adhatunk a gondviselésnek, hogy míg amaz a csaták viharában elveszett, mint egy harckialtás, emez még ez után alkotta meg legdicsebb műveit; megérhette költőtársa és barátja apothéozisát, és úgy húnnyhatta le szemét az örök álomra, hogy abban a magáét is láthatta és érezhette. Amannak a dicsőségéből nem hiányzik semmi, bár ő hiányzik a miénkből; emezéből sem hiányzik semmi, s ő sem a miénkből, mindketten pedig örök dicsőségei a nemzetnek, mely őket nemcsak szülte, hanem meg is tudta érteni”³⁴). S Gyulai Pál ugyanígy jár el: amit közvetlenül a gyász pillanatában, a sír mellett elmondott (a megrendüléstől csak töredékesen tudott beszélni, s így beszéde is csak az újságtudósítás kivonatában maradt fenn), az nem tartalmaz semmiféle utalást Petőfinek személyére vagy Arany életében betöltött szerepére, ám az a

³³ ASBÓTH János, *Három nemzedék* (1873) = *Uő., Irodalmi és politikai arcképek*, Bp., 1876, 7–50. Az idézetek: 13, 44–46. Asbóth felosztása és párhuzamteremtése igen nagy hatással élt tovább; hatására elegendő itt csak egy majdnem félszázaddal későbbi példát idézni. Négyesy László szerint a nagy 19. századból hat figurát (Széchenyi, Kossuth, Deák, Vörösmarty, Petőfi, Arany) választott a közvélemény, „a kiknek személyéhez a század nagyszerű eredményeit hozzáfűzi, a kikben a nép östermészetének és történetileg fejlődött jellemének, a magyarság erkölcsének, szellemének, ízlésének, gyakorlati és művészi alkotó erejének eszményi képviselőit ismerte fel, szereti és bálványozza. E hat név az új Magyarország szimbóluma, s ha a XIX. század művét új honfoglalásnak mondjuk: e hat vezérszellem az új honalapítás hat vezére...” NÉGYESY László, *Arany: A költő születésének százados évfordulója alkalmából a Kisfaludy-Társaság ajándéka a magyar tanuló ifjúságnak*, Bp., 1917, 3–4.

³⁴ SZÁSZ Károly temetési beszéde (az Akadémia nevében), Vasárnapi Újság, 1882. okt. 29., 702.

ám az a nagy emlékbeszéd, amelyet majd egy év múlva fog az Akadémián megtartani, már teljes mértékben a szétválaszthatatlan Arany–Petőfi kettősség jegyében fog szólni.

2005. CXII. évfolyam 667. szám

Alighanem Gyulai beszéde emelte az Arany–Petőfi barátságot a kultusz szobortalapzatára: ő kötötte meg kettejük maradandó szövetségét, s ő alkotta meg azt a beszédmódot, melynek ismeretében (s ki ne ismerné e beszédmódot?) e két név együttese elválaszthatatlanná vált. A nagy Gyulai-beszéd ugyanis részletesen taglalja a két szerző párhuzamait és különbségeit, egyértelműen avégett, hogy kettejük együttesével véglegesen biztosítsa az általa megideologizált népies-nemzeti irodalmi irányzat diadalát. Gyulai e kettős nagyságát a népköltészet ihletéséből vezeti le („...ez ellentétek mellett is a naiv lélek és őszinte szív ugyanegy lángja lobogott bennök, s a magyar népköltészet ugyanegy sugalmain lelkesültek...”), kettejük poétikai különbségeit szinte fokozati különbségeként fogja fel, hosszú időre meghatározóként említve Petőfi kezdeményező, s Arany folytató, kiegészítő szerepét („...nem soká Petőfi jelent meg, e legeredetibb lyrai költőnk, a specifikus magyar lyra megteremtője, kihez egypár év múlva Arany is csatlakozott, hogy ugyanazt tegye az eposszal és balladával, mit Petőfi tett a dallal...”), s ha részletesen fel is sorolja a lét költő közti nagy eltéréseket, ám mindezt úgy teszi, hogy a különbségeket egy nagy *egésznek* részmozzanataiként tünteti fel, s szinte szükségszerűnek látja, hogy egy ember, egy költő csak részlegesen teljesíthet, ám kettő együtt, egymást mintegy az ellentétek révén kiegészítvén, már képes az áhított teljesség felmutatására, egészen odáig menően, hogy akár még az életkor hosszának életrajzi véletlenét is hajlandó a komplementaritás elve alapján értelmezni („Ez mindent kiegyenlített, sőt jellemők és költészetők ellentéteinek némely oldala mintegy vonzotta őket egymáshoz... Keveset hatottak egymás jellemére és költészetére, de mindkettő szerette egymásban azt, ami benne többé-kevésbé hiányzott... Arany ifjúságát a Petőfié pótolja, a Petőfi férfikorát az Aranyé...” stb.).³⁵ Gyulai ki is mondja a varázsszót, mikor a két költőt az „*egymás kiegészítői*” kategória alá rendeli, e gesztusával egyértelműen meghatározván, hogy irodalomtörténeti szintézisének jegyében nem az egyéni életművek egyediségének, hanem ezen életművek *együttes*, az egyediség *fölött* érvényesülő működési elvének tulajdonít elsődleges szerepet. Gyulai ama nagy történeti vízió nevében, melyet még a majdan, most, folyamatosan megteremtendő, kiépítendő magyar irodalom teljességének vágya éltet, a magyar irodalom *minden* lehetséges műfaját, alfaját szeretné már beteljesedettnek látni, s most, itt, épp e két költő képezi számára a garanciát arra, hogy legalább a költészetnek teljessége, a lírai és az epikai ág egymást kiegészítő nagy harmóniája már létrejött. *Ennek* a teljességigénynek nevében rögzül majd a nagy szétválás, mely szerint Petőfi csak lírai, Arany csak epikus költő, s ennek nevében lesz a két szereplő elválaszthatatlan: a továbbiakban ők fogják a magyar költészetet (amely persze, *pars pro toto*, az egész magyar irodalom elnevezése helyett áll) garantálni és szimbolizálni. S ez a nagy egész

³⁵ GYULAI, *i. m.*, 66, 71, 73.

épp azáltal lesz kiváltképpen értékes és nagyszabású, hogy *ennyire* ellentétes princípiumok és alkotók tudják, mint komplementerek, biztosítani egyszerre sokféleségét és egységét.³⁶

Gyulai kezdeményezését a tizenkilencedik század vége felé majdhogynem teljes egyetértés fogadta, a beszédnek még csak vázlatosan felvetett iniciatíváit Riedl Frigyes és Beöthy Zsolt dolgozta ki tudományos részletességgel: az ő komplementer szintézisre törekvő hagyományuk alapján rögzült majd száz évre egyrészt az egyértelmű népi indítatás tézise („Petőfi és Arany is a magyar nép tanítványa”),³⁷ a lírikus–epikus szembeállítás („E részben a par excellence epikus Arany, határozott ellentéte a lényegében lírikus Petőfinek”).³⁸ Külön érdekessége e nagy tipizálásnak, hogy azok a tudósok, akik e teóriát árnyalt analízisek segítségével igazolták, természetesen rengeteg általuk ismert tényről és adattól kellett hogy eltekintsenek: a fő tézis, a magyar népnemzeti irodalom egységének állítása azonban a részleteltéréseket könnyedén hártotta el magától. E teória fogja természetesnek állítani, az evidens egység nevében, Petőfi kezdeményező és Arany betetőző szerepét, mindvégig úgy, hogy az egymásra hatás kétoldalúsága is kiemeltessék („Petőfi költeménye mintája lett ismét – Aranynak, midőn Toldi-t írta. ... A két munkát könnyű párhuzamosítani. Mind a kettő, János vitéz is, Toldi is, valami hibát követ el, mely miatt elbujdosnak. ... Élénkségre, leleményre, költői tűzre Petőfi felülmúlja Aranyt, ki viszont a jellemzésben, a compositioban, a nyelv művészetében első. Petőfinél a compositio laza, kalandok kalandok után, ezeket szaporítani is, belőlük törölni is lehetne, a nélkül, hogy a compositio megszínülne. ... Nem nehéz egyes helyeket is kijelölni a Toldi-ban, egyes vonásokat, melyeket Petőfi »szellemujja vont«”).³⁹ Ők ketten fogják a magyar irodalmat teljes terjedelmében képviselni, sőt, azt lehetne mondani: e teória szerint egészében ők teremtették meg azt („Azt lehetne mondani, Árpád hódította meg Magyarországot politikailag, Arany meg Petőfi pedig meghódították a költészet számára”); az egész történeti fejlődés, kiváltképpen az újabb, a nemzeti újjászületést célul kitűző irodalom mintegy magától futott belé kettejük nagy szintetizáló alkotásába, s kettejük csodálatos teljesítménye oly erőteljes, hogy régebbi korok szükségszerű hiányait is mintegy pótolni képes (Négyesy László pl. így írja le Aranyék jelentőségét: „Egész pályája, Petőfivel és kortársaival együtt hosszabb idők törekvésének volt a koronája... Még messzebb tekintve, egészen az újabb irodalmunk kezdete óta, Bessenyei óta forrongó irodalmi áramlatok jutottak az ő költészetük által egységes, mély, szabályozott medrükbe. Sőt az ő költészetük... a fejlődésében mindenkép gátolt, öntudatra későn ébredhetett magyar irodalmi költészetnek több százados mulasztását pótolta. ... A magyar nép költői géniusza mint-

³⁶ Érdeemes megemlíteni, hogy Gyulai kategóriája a megszokás és ismétlések hatására mennyire mechanikussá is átalakulhatott: egy, a maga korában igen tekintélyes költő-irodalomtörténész nagy tanulmányában, a megszokott jellemzéspár összegzésétől már ezt olvashatjuk: „Egymásnak nemcsak ellentéte, hanem szoros kiegészítői is, mint két gépkerék pontosan egymásba vágó fokozata.” Vö. JAKAB Ödön, *Petőfi*, BpSz, CXLVI, 1911, 411.

³⁷ RIEDL Frigyes, *Petőfi Sándor = A magyar irodalom története: Képes diszmunika két kötetben*, szerk. BEÖTHY Zsolt, BADICS Ferenc, 1896; Bp., Athenaeum, 1906³, II, 276–299. Az idézet: 283.

³⁸ RIEDL Frigyes, *Arany János* (1887), Bp., é. n., 46.

³⁹ RIEDL Frigyes, *Petőfi Sándor*, s. a. r. SIKABONYI Antal, Bp., Franklin, 1923, 152–154.

egy a kinyilatkoztatás újságával és hódító erejével lépett általuk a világ elé⁴⁰); kettejük örök és mozdíthatatlan nagysága, amely éppilyenségében felülmúlhatatlan, pedig éppen abban rejlik, hogy rajtuk áll a transzcendens módon felfogott magyar irodalom sorsa („Petőfi és Arany – a mennyiben szellemi életünk áramlataiból a jövőre következtetnünk lehet – a legnagyobbszerű költői tünemények, melyeket Magyarország valaha létrehozott. Lesznek még nagy államférfiaink, ... de költőnk, mint Arany, mint Petőfi, tán nem is születik többé”).⁴¹ Továbbmenve: a magyar irodalom transzcendens értékei amiatt lesznek ily mértékben preferálva, mert bennük látja ez az irodalomszemlélet magának a magyar fajnak, a magyar nemzetnek legszebb és legnemesebb értékeit is, s az irodalmat elsősorban amiatt tekinti fontosnak és lényegesnek, mert a nemzetiség létének garanciáit találja fel benne. Petőfi és Arany kettősségének *magyarsága* épp ezért fog folyamatosan kiemelteni és oly nagy súllyal szerepelni: bennük a magyar népnek, fajnak, nemzetnek két egymást kiegészítő alaptípusát fogják szemlélni és felmutatni. Már idéztem ama meghökkenítő állítást, mely szerint Beöthy Zsolt a volgai lovas tizenkilencedik századi letéteményeseiként éppen Petőfit és Aranyt fogja feltalálni, de e korszakban ennek az állításnak számtalan variációjával találkozhatunk („Petőfi költészete egy hasonlíthatatlanul gazdag magyar érzésvilágnak, az igazság és egyszerűség költői erejében, mintegy ösztönszerű és lángoló áradata; Aranyé úgyszólván mindannak, ami magyar, egy nagy szív melegén s egy nagy elme mélyén művészetté érlelése. Petőfinél, egy elragadó egyéniség sajátos vonásaival, nyelvben, formában, gondolatban, a maga korának magyarsága áll előtérben, mely örömet és bánatát, lelkesedését és szenvedélyeit mind a jelen és jövő képeiből meríti; Aranynál az örök magyarság, a múlt kapcsolata a jelennel s útmutatása a jövőre, az emlékeké a reményekkel, a meséké a tényekkel, a hagyományé a törekvésekkel, népnek nemzetté olvadása”;⁴² vagy egy másik példa: „Petőfi egész általánosságban beszél nemzetéről, mintha dorgáló vezércikket írna versben. Egy-két főjellemtörzset mint a széthúzást, a maga fajtát nem becsülést, oktalan kérdésesét kiemeli s áthévíti az egészre a maga haragos lelkének lobogásával. De nem fél ostorozni sokszor dicsóított népét. Arany sok apró, jellemző mozzanatról rakja össze érdekes típusát, jóakarattal gúnyolja hibáit is. A Petőfi haragja szintén szeretetből fakad: de türelmetlen, hogy nem tudja előre haladásunkat siettetni. Arany belenyugszik a változhatatlanba, s mint józan bölcs, egyszerűen csak konstatál; Petőfi mindig ítéletet mond”⁴³). A két főszereplő különbségeiben a magyar nemzetkarakterológia hagyományosan szembenálló két alaptípusa, a heves szalmaláng természetű lázadó és a nyugodt szemlélődő konzervatív fogalmaztatik meg („Aranynak epikus komolyságú alakját méltóan egészíti ki a magyar fajkép szempontjából az ő szívéhez forrott, felejthetetlen barátjának, Petőfinek nemes szenvedélyektől megtöltöttség. Mintha a lassú tempóságra hajló magyar temperamentumnak másik szélsőségét képviselné. De amint a magyarban az erős hevülékenységgel

⁴⁰ NÉGYESY, *i. m.*, 51.

⁴¹ RIEDL Frigyes, *Arany János* (1887), Bp., é. n., 319, 323–324.

⁴² BEÖTHY Zsolt, *Arany János = A magyar irodalom története: Képes díszmunka két kötetben, i. m.*, II, 300–338. Az idézet: 320.

⁴³ OLÁH Gábor, *Petőfi képelete*, Bp., Franklin, 1909, 117–118.

sok ellentmondónak látszó tulajdonság együvé fér, úgy nagyobb a lobbanékonyág mellett Petőfiben is a magyarnak csaknem minden komolyabb erkölcsi tulajdona”),⁴⁴ egymás kiegészítőjeként, egymást soha ki nem zárva („A magyarság is eszményi egység marad Petőfi és Arany költészete alapján”).⁴⁵ Feltűnő (a tizenkilencedik század végi liberális asszimiláció ismeretében persze nem meglepő), hogy a magyar nemzetiség faji egységét szemléltető szép harmónia leírása során soha nem ejtenek szót Petőfi származásának nemzetiségi problémájáról: különbsége a magyar fajon belül létező eltérések komplementaritásán belül fogalmaztatik meg; s Petőfi magyarsága az Aranyé mellett ugyanolyan „faji”, „vér”-jellegűnek mutattatik be („Ennek a magyar népleleknek eredetisége és művészi fejlődésképesége eleddig legmagasabb fokon Aranyban s lángelméjének nagy osztályosában, Petőfiben ragyog. Hatott vérök által, környezetök által, neveltetésök által, sorsuk által. Bennük, s általuk a legfelső művészetté emelkedett s a legigazabb természet maradt”).⁴⁶ Az ily szellemiségű, irodalom-elvű, de nemzet-központú magyarságképnek szinte önvédelmeként és történelmi lezárásaként olvasható aztán a huszadik század húszas éveiből Horváth Jánosnak állásfoglalása, mely ugyanezeket a téziseket ismétli meg, ám már számot vetvén Petőfi szláv származásának problémájával is („S mikor csorbíthatlanul elismerjük Petőfi abbéli jelentőségét, hogy a hagyományos magyar ízlés formái között faji jellegünket új lírikummal gazdagította – mit egyébként ő is csak a magyar kultúra közösségében fejthetett ki ilyenné –, meg hogy irodalmunknak – ha helyes úgy mondanom – visszamagyarosodását ő teljesítette be, az ízlésnek nemzetileg klasszikus megrögzítésével: viszont másfelől meg kell adni, hogy azt a magyar specifikumot, melyet ő oly zseniális fogékonysággal megérezett, kiszínezett és közkedveltségre juttatott, nálánál gyökeresebb, ősbibb, konkrétabb, testibb-lelkibb fajisággal valósította meg az, kinek tartózkodóbb hajlamait felszabadította: Arany János”), a liberalizmusnak talán kevésbé közvetlenül nemzetközpontú változataként („...nemegyszer ök tudatosították, állították elő s tüzték ki a »magyarság« eszményét. Tükröt tartottak eléje, hogy magára ismerjen. Szunnyadó, az újra meg újra nyugatra forduló által alsóbbrendűvé bélyegzett vagy tartózkodóvá zsibbasztott ösztönöket felébresztettek, s tevékenységre, önmaga szabad kifejtésére bírták az övéknél konkrétabb történelmibb magyar specifikumot...”), s mind ezt oly módon, hogy a nemzeti irodalom nemzeti jellegének folyamatos elsődlegessége épp kettejük közös révén legyen újra biztosítva („Kettejük kézfogásában, szeretetteljes, férfias szembenezésükben hadd lássuk mintegy szembesítve faji problémánk nagy történelmi megoldását”).⁴⁷

Horváth János egyébként még egy aspektusból tekintve is közvetlenül a Gyulai–Riedl–Beöthy-féle kanonizációs mechanizmus követőjének minősül: ő, hatalmas iro-

⁴⁴ MITROVICS Gyula, *Szépérzelmeink nemzeti elemei = Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének hatvanadik fordulójára*, írták tanítványai, barátai, tisztelői, Bp., Athenaeum, 1908, 66–85. Az idézet: 83.

⁴⁵ RIEDL Frigyes, *Petőfi Sándor*. id. kiad., 228.

⁴⁶ BEÖTHY Zsolt, *Arany János: Beszéd a költő nagykőrösi szobra előtt* = Uő., *Írói arcképek*, III, Bp., é. n. (1910), 7.

⁴⁷ HORVÁTH János, *Fajkérdés az irodalomban: Jegyzetek a Petőfi-irodalomhoz* (1922) = Uő., *Tanulmányok*, Debrecen, 1997, II, 221–225. Az idézetek: 223.

dalomtörténeti szintézisében, a „magyar nemzeti klasszicizmus”-nak Petőfi és Arany művészetében beteljesülő kategóriájában kívánta betetőzöttnek látni a magyar irodalmi fejlődés lehetséges és megvalósult útját. Nemcsak abban a tanulmányában uralkodik mindenekfelett e két szerző, melyben nyíltan is *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* cím és szintetizáló kategória alá rendeli a költők (s lényegében csak e két kiválasztott költő!) életművét, hanem a nagy fejlődéstörténetben is: ott a fejlődés céliránya mindvégig a „Petőfi és Arany féle magyar klasszicizmus” felé mutat, s az ott elért irodalmiság elvileg is meghaladhatatlannak nevezetik („Semmi kétség: Petőfi, Arany, Gyulai magyar klasszicizmusában nyugvóponthoz, érettséghez, célhoz érkezett el a magyar irodalmi fejlődés egésze. Benne minden tényezők egybe találkoztak, összehétköztek, és közös eredményüket létesítették, amelyek nyolc évszázad irodalmi fejlődésében részt vettek. Klasszicizmusunk tehát időbeli unikum: történeti képződményű, megállapodott magyar lelki forma...”)⁴⁸ Különösen érdekes megfigyelni, hogy e kérdést érintve még Horváth is mindig azonosítja a magyar irodalmat a *költészettel*, s a magyar klasszicizmus képviselőjeként pl. prózairót nem tud vagy nem akar felmutatni, még Keményt vagy Madáchot sem méltatja arra, hogy e kultikus pozícióban helyet szerezzen számára. A két kiemelt költő viszont egymás erősítésével, genetikusan egymás után következésével e teória számára erős szintézist ígér; bármily finom és árnyalt analízist mutatott fel Horváth akár Arany, akár Petőfi esetében, a szintézisekben nem az egyes művek analitikája, hanem szimbolikája fog érvényesülni: az ő kettősük a továbbiakban tulajdonképpen az egész magyar irodalom *helyett* állhat, hiszen itt is a művön túlmutató, a művek mögött ható vagy a művek mögül kilátszó egységesítő erő lényegisége nyeri az elsődleges értékelést – mint ha Petőfi és Arany képviselői szerepük által lennének nagy költők, azáltal, hogy általuk szólal meg a nemzet kultikus lényege, azaz önmegfogalmazása. Talán ezért is lehet, hogy a nemzeti klasszicizmus szimbolikus említése során Horváth e két költőn kívül csak magát Gyulait tudja kiemelni mint a nagy tendencia megfogalmazóját (Gyulainál „...az ízlés, melyet képvisel, magyar, eredeti: tulajdon esztétikai öntudata a Petőfi–Arany-féle irodalmiságnak...”)⁴⁹ úgy látszik, az oly irodalomszemlélet számára, mely a nagy egységet fontosabbnak tekinti, mint az egyes műveket, a költészet és a költészet teóriája azonos szinten lesz felfogható és értelmezhető: a kanonizált szerzők és a nagy kanonizátor e hatalmas szintézisben ismét mint egymás kiegészítői, komplementerei fognak feltűnni. Horváth impozánsan egységesítő teóriája, mint ismeretes, igen nagy hatást gyakorolt az egész huszadik század irodalomszemléletére; s arra, hogy a Petőfi–Arany-kérdés ily szimbolikus szemlélete mily sokáig változatlan erővel hatott, elegendő egyetlen példát idézni: Hegedűs Gézának több kiadást megért nagy irodalomtörténeti portrészorozata még a hetvenes–nyolcvanas években is ugyanezt a kanonizációs okfejtést ismétli meg: „Petőfi és Arany célkitűzése az irodalomban közös volt, az irodalomban együtt győzedelmes-

⁴⁸ HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., Akadémiai, 1976, 345–346. Egyes helyek, ahol a nemzeti klasszicizmus mint Petőfi–Arany-féle irodalmiság említettik: pl. 272, 293, 341. A másik említett tanulmány: *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése* (1928–1930) = Uő., *Tanulmányok*, id. kiad., II, 7–220.

⁴⁹ HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, id. kiad., 341.

kedtek. ... De együtt indultak azzal a céllal, hogy a népet győzelemre segítsék a költészetben és a politikában. És együtt lettek nemzeti klasszicizmusunk főalakjai”.⁵⁰

2005. CXII. évfolyam 667. szám

Láttuk: a kultusz kiépülése szoros kapcsolatban állt azzal a nagy egységesítő, a kifejlést előbb szorgalmazó, illetve később regisztráló szemlélettel, mely a magyar irodalom általánosan szemlélt teljességét mint a nemzeti önkitejelítést kívánta volna szimbolizálni. E nagy irodalom- és nemzetszemlélet azonban nagyon hamar, már a huszadik század első évtizedére elveszítette kizárólagos érvényét, s a kívánt nagy egység helyére az irányzatos hasadás különböző nagy tendenciái léptek, mind nemzetszemléleti, mind politikai, mind esztétikai értelemben. S mindez azt eredményezte, hogy az egységes nemzetirodalmi vízió nagy szimbóluma, a két költő testvéri egymásra utaltsága is elvesztette funkcióját: kettejük harmonikus illeszkedése helyére az éles, nemegyszer kizáró érvényű szembeállítás lépett. A kettősnek együttes jellegét azonban e hasadás sem tudta, sőt nem is akarta megszüntetni: inkább kihasználta, s épp a kettős egység radikális lerombolásával próbálta irányzatos elfogultságait kikommunikálni: a tizenkilencedik század végének oly erős volt a kanonizációs mechanizmusa, hogy e szimbolikus kettősségről még azok sem akartak lemondani, akik pedig épp az ellenmozgásokban érezték magukat érdekeltnek; a két figura a maguk különbségében pedig szinte felkínálta magát arra, hogy épp rajtuk lehessen bizonyítani az irodalom (és az ideológia) aktuális sokféleségének szétartó jellegzetességeit. Hőseink „egymás kiegészítőiből” így lassan egymás ellenpólusává, sőt nem egy leírásban egymás ellenségeivé válnak (Földessy Gyula pl. épp rajtuk szemlélteti az ellentétes lelki-költői alkatok végletes „kiegyenlíthetlenségét”: „A két költő annyira meggyőződéses, megalkuvást nem ismerő, elfogult, merev prófétája a két egymással harcban álló élettendenciának, hogy megférésük az olvasmányjaiban is öntudatlanul önmagát kereső, erkölcsi szimpátiáit irodalmi ideáljaiba akaratlanul is belevívó olvasó lelkében szinte lehetetlen... Az ellentétek ellentéte ez a két nagy ember”⁵¹), olyan „dudásokká”, akik semmilyen szempontból nem férhetnek meg egy csárdában, s tulajdonképpen már az is érthetlenné válik, hogy személyes életükben mégis valami módon barátok voltak (csak egy nagyon éles példa: Ady Endre már majd azt is sajnálni fogja, hogy életükben nem szakítottak egymással...: „Kár, hogy nem maradt ideje Petőfinek arra, hogy Aranyt is közelebről és tiszteletlenebbül meglássa: olyanak, amilyen...”⁵²). Mindehhez természetesen rendkívüli mértékben járult hozzá, hogy mind a tizenkilencedik század közepi, mind a végi irodalomszemlélet (elsősorban a pozitívizmus hatása alatt) az irodalmi műveket elsősorban nem önálló szövegekként, hanem mint a költők életrajziségének, személyiségének, pszichológiai alkatának, szerepének, figurájának eredményét kezelte, s így a költőnek, az embernek az ideológiailag, társadalmilag, esztétikailag körüljárható típusa, szerepvállalása könnyen alkalmassá volt tehető egyes mű-

⁵⁰ HEGEDŰS Géza, *A magyar irodalom arcképcsarnoka* (1976), Bp., 1992⁴, I, 256.

⁵¹ FÖLDESSY Gyula, *Arany János, az ember és a költő*, Bp., 1917, 40–42.

⁵² ADY Endre, *Petőfi nem alkszik* (1910) = *Uő. Publicisztikai írásai*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 744.

vektől függetlenített szimbolikus figurának, kiben az egyes művektől már függetlenített magatartásformák váltak szemlélhetővé: alighanem ennek volt köszönhető, hogy épp ebben az időszakban szaporodtak el az olyan típusú vagy című tanulmányok, melyek az adott költőnek egész alakját kívánják egyedileg megformálni, s az aktuális követelményeknek megfelelően átértékelni.

Az egység széthasításának három területét próbálom meg körvonalazni. Először az ideológiai-politikai jellegű tendenciák elválására utalnék: ennek legismertebb gesztusa bizonyára Ady 1910-es nagy és radikálisan modernista cikke, a *Petőfi nem alkuzik* volt. Ady itt Petőfi erkölcsi-politikai tartásának és szerepvállalásainak kivételességét emelte ki, egyszerre erősítve meg a Petőfi-kultusz sok már bevett mozzanatát (pl. Petőfi páratlanságát és társtalanságát illetően), s ugyanakkor szinte bálványromboló dühvel támadván az Arannyal való hasonításnak létjogosultságát – s ha minderre a Petőfi-cikkben csak néhány mondatban tér is ki, annak nyilván szükségét érezte, hogy állásfoglalását a kettőség kérdésében is konkretizálja, s a Petőfi-dicsőítés párdarabjaként fél éven belül megírta Arannak roppant erőteljes korholó bírálatát is⁵³ (nagyon hasonló lesz majd később az állásfoglalása Móricz Zsigmondnak is, ki lényegében a Petőfi-féle „meg nem alkuzás” tartását fogja Aranyon számon kérni⁵⁴). Kevésbé ismert, hogy ugyanekkor elhangzott egy ugyanilyen éles szembeállítás konzervatív oldalról is, ráadásul egy nagyon jelentős politikai személyiségnek, Tisza Istvánnak szájából, csak éppen oly módon, hogy ő Arannak adja a kizárólagos elsőbbséget. Tisza abban a széles visszhangot kiváltó előadásban, melyet 1912-ben tartott, ugyan nem támadja nyíltan Petőfit, ám azzal, hogy Arannak épp azokat a tulajdonságait értékeli a világirodalom legmagasabb mércéje szerint, melyek mindenki számára ellentétesnek látszottak Petőfi gesztusaival, annyira nyilvánvalóvá tette preferenciáit, hogy sokan közvetlenül is behallották a Petőfi-ellenességet. Mikor pl. Tisza a szerelmi költészetet elítélvén dicsóítja Aranyt („Nem tudom, nagyon meg fognak-e botránkozni, vagy nagyon ki fognak-e nevetni, kivált mélyen tisztelt hallgatóságomnak ifjabb tagjai, ha azt mondom, hogy engem Aranyban mint lírikusban már az a körülmény is megkap, hogy ő talán az egyetlen lírai költője a világnak, akinek egyetlen szerelmes verse sem maradt fenn. Tudja Isten, én úgy érzem, hogy ebben a szerelemnek igaz megbecsülése rejlik. Nem tehetek róla, nem csak ma, de fiatal koromban is, én reám minden szerelmes vers igen-igen kevés hatást gyakorolt. Üres, csengő-bongó frazeológiának hatását gyakorolta. ... Ha igaz a költő, hát a szerelemnek jóformán artikulált dadogása lesz, amit leírt”),⁵⁵ akkor nemcsak az elégedetlenkedő újságíró fogja kommentárjában megkérdezni: „vajon mit szólna ehhez Petőfi Sándor?”,⁵⁶ nemcsak a nyugatos Schöpflin Aladár fogja mindezt egyértelműen Petőfi-ellenesre fogalmazni („Tisza Szi-

⁵³ ADY Endre, *Strófák Buda haláláról* (1911) = *uo.*, 776–780.

⁵⁴ MÓRICZ Zsigmond, *Arany János írói bátorsága* (1931) = *Uő.*, *Irodalomról, művészetről, i. m.*, 213–227. Továbbá: *Petőfi-öserő* (1941) = *uo.*, II, 460–467.

⁵⁵ TISZA István, *Utazás Arany János körül: Szabad előadás*, *Az Újság*, 1912. II. 10. Az előadás visszhangja: REXA Dezső, *Utazás Arany János körül*, *It*, 1912, 220–221; IGNOTUS, *Az úr az irodalomban*, *Nyugat*, 1912, I, 379–382 (febr. 16.).

⁵⁶ *Budapesti Hírlap*, 1912. II. 10.

nyei-Mersét megróttá, hogy miért él a modern irányú fiatal művészek társaságában, a harag és undor kifejezésével hagyta ott Rippl Rónai kiállítását, egy előadásában, mint egykor Virág Benedek a fiatal Kisfaludy Károlyt, hibáztatta Petőfit, mert szerelmi verseket írt, ami férfihoz nem méltó dolog, s azért emelte fölébe Aranyt, mert az sohasem írt szerelmes verset”),⁵⁷ hanem Tisza hívei is úgy fogják értelmezni, mint a radikálisan konzervativizmus-ellenes Petőfivel szembeni állásfoglalást („Petőfiért már nem tudott lelkesedni, nemcsak politikai világnézetük ellentétessége miatt, hanem amiatt sem, hogy Petőfiben – noha egyébként az erkölcsi tisztaság és eszményi életfelfogás megtestesülése – nem volt meg a magába zárkozó, néma szemérmesség, hanem érzelmi életének minden mozzanata [a szerelmi vonatkozások különösen] ösztönös mohósággal kívánczoltak valamásszerű költeményekké...”).⁵⁸ A politikai konzervativizmus, mely az irodalomban természetesen elsősorban a nemzeti és nemzeti-erkölcsi értékek megőrzésének gesztusát értékeli, lám, ugyanúgy az elválasztásban lesz érdekelt, mint ahogy az volt az ellenpóluson a radikális, forradalom-igenlő Ady Endre is.

A „tisztán” esztétikai jellegű bálványrombolás (mely a fentiekhez hasonlóan természetesen ugyanúgy a portréjellegű tipizáló figuraképzés mechanizmusát alkalmazta) elsősorban a modernista Nyugat hasábjain következett be: Babits Mihály volt az, aki ismeretes módon először vonta kétségbe Petőfinek modernista használhatóságát s „időszerűségét”. Babits rendkívül tudatosan kezeli az előző generációk által kanonizált kettősséget, s tudatosan vállalja, egy nyíltan bevallott szubjektivista ítéletalkotás nevében, hogy ő a kettő közötti választásnak a híve („Íme az örök kontroverzia Petőfi vagy Arany elsőbbségéről: bármily esztétikátlan és filozófiátlan, mégis igen érdekes jelenség, mert jóformán az egyetlen esztétikai probléma, mely a magyar közönség legszélesebb rétegeibe beszivárgott. ... E két nagy egyéniség oly hatalmas és végletes két szembenálló típusa a magyar léleknek, hogy valamelyikét mindenikünk közelállónak érzi a maga kedélyéhez s e rokonságérzet adja meg irodalmi ítélkezéseink öntudatlan alapját”), s választásában épp a modernizmus által vallott nem-konvencionális értékek tengelye mellett dönt, mind az esztétikai, mind az erkölcsi értékek terén („S itt tapintunk az egész dolognak mélyére. Petőfi a nyárspolgár erkölcsös ember, önkéntelen és nem érdemből, nem lelkiismeretből, erkölcsös, mert úgy született, erkölcsös épp oly könnyedén, mint a mily könnyedén tesz mindent. Őszinte, mert egyszerű és nincs mit elhallgatnia. ... Aranynál másképp van. Akinek egész lelke seb, annak az őszinteség keserves lelkiismeretesség. Az csak azért őszinte, hogy ne legyen egy újabb, még keservesebb sebe, a lelkifurdalásé; mert minden lelkifurdalást ismét mély és halhatatlan sebnek érez. ... Ez annak a rendellenes erkölcsi

⁵⁷ SCHÖPFLIN Aladár, *Ady Endre*, Bp., 1945², 135.

⁵⁸ ZSIGMOND Ferenc, *Tisza István és az irodalom = Tisza-émlékkönyv: Gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára*, Debrecen, 1928, 233–256. Az idézet: 240. Hasonlóan vélekedett, s szintén Petőfivel érvelt Herczeg Ferenc is: „– A férfi szerelmi gerjedelmei nem a nyilvánosság elé valók – mondta egy ízben –, ha a költő megéneklei a boldog vagy boldogtalan szerelmét, akkor rám olyan szemérmetlen benyomást tesz, mintha levetkőznék a nyilvánosság előtt. – Ebben természetesen *nem* volt igaza. Toldi zordon lantosa kivétel volt, de Petrarcatól Petőfiig a legjobb költők a szerelmi dalok énekesei voltak.” HERCZEG Ferenc, *Tisza István mint ember = Tisza-évkönyv*, szerk. ANGYAL Dávid, Bp., 1922, 94–106. Az idézet: 103.

érzékenységnek alapja, mely Arany egész életét egy Hamlet életévé teszi; ha Petőfi az egészséges erkölcs, Aranyé beteges erkölcsi szenzibilitás... Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában, Arany zseni a nyárspolgár álarcában”).⁵⁹ Különösen fontos kiemelni, hogy Babits úgy konstruálja meg elkülönítő választását, hogy épp azokat az értékeket állítsa, alakítsa át vagy vonja meg, melyek a megelőző kanonizáció során a legfontosabb szerepet játszották (pl. azok a tulajdonságok, melyek eddig az egészség, őszinteség, természetesség dicsérő kategóriái által voltak jelölve, most fognak átfordulni a korlátoltság, naivság, nyárspolgáriság kifogásoló jelzőibe): Babits mintha terv szerint nyújtaná az eddigi leírások és értékelések inverzét – a legerőteljesebben talán a forradalmiság kétségbevonásával. Ám talán azt lesz a legfontosabb kiemelni, hogy a kettősséget ő sem hagyhatja el, s ha leírása ugyan Petőfit illetően sokkal kidolgozottabb is az Aranyénál, az elképzelhetetlen lenne, hogy e Petőfi-bálványrombolás az ellenpélda nélkül jöjjön létre. Ugyanúgy, ahogy a Nyugat másik nagy Petőfi-ellenes cikkének modernista szerzője, Szász Zoltán sem nyugodhatott meg annyiban, hogy az önmagában vett Petőfi-kultusz szerinte rendkívül káros hatásaira felhívta a figyelmet („Aligha volt érzélem, mely az annyi szempontból meghasonlott, oly sok ellenséges táborra oszlott magyarság oly nagy részét egyesítené egyetlen hitközséggé, mint a Petőfi iránt érzett korlátlan ... lelkesedés. ... Tántorgó politikai ellentéteket is egyesít... A magyar közszellem dédelgetett kedvence Petőfi... Primadonnája ő a magyar irodalomtörténetnek, bálványozott cigányprímása a magyar kedélynek... Petőfi ma már tényleg kritika fölött állónak látszik; félistenként, pogány szentként, bálvány-fogalomként él az emberek tudatában...”), vagy abban, hogy mindent kétségbe vont, amit Petőfi esetében kétségbe vonni lehetett, illetve amit eddig Petőfi költészetében megdicsértek („Petőfi primitív, differenciálatlan dalnok, ... legsajátabb versei népdalok, azaz zeneszövegek... közel áll a mai diletánsához... csupa olyan silányság maradt utána, mely mintaképe a tehetségtelen diletáns versfaragásnak, fülbántó fűzfapoézisnek... Petőfi a világirodalom legizléstelenebb lírikusa. Prózáisága azonban vetekszik izléstelenségével. ... Rossz tulajdonságai: alantas, izléstelen, prózai, pongyola, egyenetlen, szakgatott, handabandázó”), hanem ő is rögtön ellenpéldával, a Petőfi által állítólag elnyomott igaz nagy magyar költészet ellenpéldájával érvel, s folyamatosan hivatkozik Arany és Vörösmarty előkelőbb, „kulturáltabb” voltára.⁶⁰

⁵⁹ *Petőfi és Arany*, Nyugat, 1910, 155–178. Az idézet: 155–156, 171–172. A cikk fogadtatására nézvést vö. pl. HATVANY Lajos cikkét: *Petőfi és Arany* (1922) = Uő., *Irodalmi tanulmányok*, I, Bp., 1960, 236–245, ahol újra élesen Babits-ellenes gesztussal egyszerűen visszafordítja Babits állításait: „Arany a nyárspolgári fájdalmak költője... Amit Arany magáról megírt, mind igaz és őszinte. Csak épp Arany nem írt meg magáról mindent, ami igaz és őszinte.” (244–245.) Megemlíthető, hogy Szabó Dezső is kifejtette ellenvéleményét, melyben mintha a korai expresszionizmus jegyében mindkét költővel szemben inkább távolságtartását érzékeltetné: „Megvallom, ... szerintem, Petőfit burzsoának keresztelni, Aranynál pedig a l’art pour l’art-ot akár csak fel is említeni, a két költő valóságával a legkiáltóbban ellenkező dolog... Mindketten koruk átlagemberének voltak a kifejezői, a zseni intenzitásával. ... egyaránt robusztusan egészséges művészek... távol vannak minden l’art pour l’art-tól, minden dekadenciától...” SZABÓ Dezső, *Petőfi művészeti fejlődése*, Nyugat, 1912, II, 510–521. Az idézetek: 511, 513.

⁶⁰ SZÁSZ Zoltán, *Petőfi revíziója*, Nyugat, 1912, I, 1026–1038. Az idézetek: 1026, 1031, 1032. A cikk egyébként elég heves reakciókat váltott ki, eleve úgy jelent meg, hogy Ignótyus egy szerkesztői lábjegyzetben

A harmadik terület, ahol a nagy hasadás végbement, a magyar nemzeti karakter meghatározási kísérleteinek területe. Míg a megelőző, egységesítő kanonizáció a két költő együttesével próbálta a nemzeti egységet szimbolizálni, a huszadik század elejére ennek illúziói is szétfoszlottak, s az irodalmi irányzatok is, melyek között még az újabbak, a modernisták is elfogadták azt, hogy – a régi meghatározás szerint – a magyar nemzeti reprezentáció valamilyen illetékességével rendelkeznek, különbséget tettek egymás közt a magyarság fokozatai vagy legalábbis típusai szerint. Ennek lett következménye, hogy Petőfi és Arany között a különbséget a magyarsághoz tartozásnak, a magyarság képviselőtének terén is egyre határozottabban állították – ám továbbra is egyre úgy, hogy ők ketten szolgáltatták a pozitív vagy negatív példákat. Kosztolányi Dezső felvetése, mely szerint különbséget kell vagy lehet tenni e kétféle magyarság között, illetve a magyar közönségnek magyarságfelfogása és az „igazi” magyarság között („Előre is megjegyzem, hogy én nem Petőfit, hanem Aranyt tartom a legmagyarabb költőnek. Petőfi a magyar faj legnagyobb álmódója, s a magyarság legtüzesebb, legrajongóbb dicsőítője. Ez azonban természetesen még nem azt jelenti, hogy benne vannak megtestesülve azon tulajdonságok, melyek a magyar fajt leginkább jellemzik. Azt hiszem, hogy csak ragyogó tehetsége tévesztette meg eddigelé azokat, akik őt a legmagyarabb költőnek tartották; ezt hinni azonban oly tévedés lenne, melyre ma maga az élő jelen cáfolna rá. ... Arany a legnagyobb magyar költő. Petőfi pedig a magyaroknak legnagyobb költője”),⁶¹ igen sok megnyilatkozásban visszhangzott: a közvetlen kortárs Szász Zoltán ugyanúgy megismételte,⁶² mint később az irodalomtörténész Brisits Frigyes („Petőfi nem a magyar költő. Ez a dicsőség Arany János költészetének halhatatlansága. De ő a mindent magyarrá érzés és élés költője, a magyar lírikus. Egyéniségének költői lángsugarával ő fedezett fel és látott meg mindent, ami e magyar földön az élet költői valósága, s amire büszke önérzete lehet”).⁶³ Ezek szerint a magyar közönség átlagos magyarságfelfogásának Petőfi felszínesebb nemzetfelfogása vagy képviselete lenne megfeleltethető, míg az igazi, a későbbi meghatározás szerint a „mély” magyarok Aranyra szavaznának. Az, amit Németh László majd húsz évvel később fog kifejteni a mélymagyarság teóriájában, e két költő magyarságát illetően („S ha Petőfit nem is éreztük olyannak, akitől magyarságot lehet tanulni, emberségünkben találhattunk-e nagyobb iskolát? ... Más kérdés, hogy Petőfi leért-e igazán ahhoz a magyarsághoz, melynek a lassú elsüllyedését egy hirtelen támadt irodalmi magyarság alá nyomom követjük. Nem, ő erről a magyar Atlantiszról nem tudott. Magyar nyelv és ritmus keserves szülőfájásait sosem érezte”),⁶⁴ természetesen csak csíra formá-

elhatárolta magát tőle („A Nyugat szerkesztősege különösen nem ért vele egyet, de híven a saját liberalizmusához, megnyitja előtte a szemle kapuját...”), s még Schöpflin Aladár is, ki pedig úgy gondolta, hogy az unalmas Petőfi-imádatnál még e cikk is többet ér, súlyos kifogásokat tett ellene. Lásd SCHÖPFLIN Aladár, *Petőfi revíziója*, Nyugat, 1912, II, 38–42.

⁶¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Petőfi a szocialista* (1906) = Uő., *Látjátok, feleim*, szerk. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1976, 319–322.

⁶² *I. m.*, 1029.

⁶³ BRISITS Frigyes, *A XIX. század első fele*, Bp., Szt. István Társulat, 1939, 305.

⁶⁴ NÉMETH László, *Kisebbségben* (1939) = Uő., *Sorskérdések*, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1989, 408–482. Az idézet: 423. Németh egyébként több cikkében is kifejtette, hogy „Petőfi, a negyvenes évek fia, a

jában, már ekkor, a század első évtizedeiben is hangot kapott, s egyesek már ekkor elkezdték a magyarság-képviselői lehetőségeinek latolgatásában Petőfi nem-magyar származását is emlegetni. S a gesztus fontosságát, egyben a nemzetkarakterológiai szemlélet hagyományának hatalmas erejét mutatja, hogy a nemzet feltételezett egységének széthasítása érdekében Ady Endre a nemzeti színek helyett Petőfi *piros és fekete* lobogóját ajánlja, mikor a „gyermekesen nacionalista” Petőfi-verseket mellőzi, akkor e hagyományból következően Petőfinek nem magyar származását is egyenesen pozitívumként fogja felmutatni, szembeállítván a szláv természet „eredendő” forradalmiságát az Aranyra is annyira jellemző magyar finitizmussal és konzervativizmussal („Az igazi Petőfi: ez mindazt jelenti, amit a 19. század közepén egy fiatal, szláv származású, tehát forradalmár és nagyon nyugtalan idegrendszerű magyar ember jelenthet”; „Csak szláv származásával tudom azért egészen megmagyarázni Petőfi forradalmárságát és páratlan internacionálizmusát”).⁶⁵

Amint e háromféle terület mutatja, a megteremtett és kifejlett magyar irodalom, mikor önideológiájában lemondott a szimbolikus egység igényéről, rögtön nagyon erős irányzatos ön- és irodalomértelmezésekbe csapott át, melyek mind az eredeti egység destruktív széthasításán munkáltak: a nagy paradox csupán abban mutatkozik meg, hogy széthasításuk épp az eredeti egységnek összetartozására fogja valamennyiüket emlékeztetni. Alighanem ezért történik, hogy a két ikerköltő egyikét illetően bekövetkezhet bármely nagy destruktív gesztus, olyan erősen soha nem fog tudni hatni, hogy a megtámadott, akár csak az adott cikk kontextusán belül is, teljes mértékben érvénytelennek nyilváníttassék: hisz abban az esetben az éppen magasba emelt figura jelentősége is megengedhetetlen mértékben csorbulna – valószínűleg emiatt fog a legoffenzívabb cikkek szövegében is mindig megszólalni egy megengedő szólam is, amely valamilyen szempontból mentséget nyújt majd a most éppen hátrányt szenvedőnek. E tendencia a legélesebben valószínűleg a szocialista irodalomszemlélet Arany–Petőfi viszonyításán szemlélhető. Az az irodalompolitika, mely kiadta a „Lobogónk, Petőfi” jelszót, elvileg nagyon keveset tudott volna kezdeni Arany költészetével (vö. pl. Révai József jubileumi emlékbeszédének elhatároló gesztusát: „Ez a népiesség más, mint Arany János népiessége. Toldi Miklós is lázad, de – hogy úgy mondjam – végszükségből, és azért, hogy a felette álló nemesi világ befogadja. És amikor befogadta, megnyugszik. Petőfinél nem erről van szó. És csak ha megértjük Petőfi népiességének ezt a sajátosságát, érthetjük meg Petőfi forradalmi-politikai költészetének és az emberi élet egyéb területeit felölelő költészetének természetes egységét. Azt a természetességet, amivel magánéletének problémáit közügyként

koreszmék léghuzamában lobog, míg Aranyban a faj mélyei álmodoznak”, s hogy míg Aranyt nemcsak az osztályharc, hanem a magyarság forradalma is érdeklé, addig „Petőfinek a faji sérelem hangja elmegy a füle mellett”. Lásd *Petőfi és Arany* (1941) = Uő., *Az én katedrám: Tanulmányok*, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1975, 585–593.

⁶⁵ ADY Endre, *Piros és fekete* (1910) = id. kiad., 720; *Petőfi nem alkszik, i. m.*, 759.

tárgyalja, s azt a természetességet, amivel közéleti érdeklődése, a közélet problémái, a politikai problémái alakítják legsajátabb magánéletét és szabják meg viszonyát költőtársaihoz, barátaihoz, az egész akkori világhoz⁶⁶), hiszen maga a jelszó is a kizárólagos egyértelműséget hirdette meg, s az egész irodalompolitika azt a felfogást képviselte, hogy épp a hagyományos irodalomtörténet és irodalomszemlélet szimbolikus egysége ellen kellene egy irányzat uralmát biztosítandó, az osztályharc-elvű szembeállítás alapján, fellépni. Király István programadó cikke, mely már címében a történeti összemosás ellen lépett fel (*Petőfi mint vízvázlat*), egyértelműen Petőfiben látja a követendő példát, s a régebbi magyar irodalmat és irodalomtörténetet amiatt kárhoztatja, hogy ezt a vezető példát nem hangsúlyozták eléggé a többiek rovására, ám ő már megteszi azt a megengedő gesztust is, mely Petőfi elsőbbsége mellett azért Aranynak is szorít valamely helyet („De hiába hallgattak az Akadémia urai Petőfiről, hiába igyekezett a liberális birtokos nemesség Petőfi meghamisításával is leplezni árulását, óvatos pálfordulását a haladás oldaláról a feudális reakció támaszává: a dolgozó nép körében meggátolhatatlanul éltek tovább a Petőfi-legendák, meggátolhatatlanul élt tovább az igazi Petőfi, Arany János, aki nemcsak Gyulainak volt barátja, hanem Petőfinek is, aki nemcsak a király magasztalását szőtte versbe, hanem megírta A walesi bárdok bátor, támadó sorait is, ez az Arany János »harminc év múlva« is megrázó költeményben idézte halott barátja emlékét. Ennek a parasztságához, a dolgozó néphez tartozó Aranynek egy-egy emlékező versében felcsillant Petőfi igazi arca, azé a Petőfié, aki »a jelenre hág, azon tipor, s jövőbe néz«. De ugyanakkor a másik Arany János, bár fájdalommal, mégis lemondó megalkuvással tette hozzá: »de jól van így, ő nem közénk való. S ez ami fáj, ez a vigasztaló«⁶⁷). Nem az az érdekes ebben a szövegben, hogy meghamisítja a történelmi tényeket, hogy hamis illúziókat vázol fel, hanem az, hogy ha el is határolja Aranyt Petőfitől, az elhatárolást nem teszi teljessé, hanem mentegetéssé oldja fel. Aranyból annyi lesz elismerendő, amennyi úgy is interpretálható, mint Petőfi örökségének folytatása. Ezenközben természetesen a nagy kettős újra el lesz szakítva történelmi kortársaitól, s úgy lesznek feltüntetve, mintha csak ők, emberfeletti módon, egyszersmind a többiekkel szemben, képviselték volna a haladás igaz ügyét. Petőfi ebben az esetben szinte segítségére siet Aranynak, s felkínálja számára, a barát számára a befogadás kegyelmét: amennyiben hajlandó *őrá* hasonlítani, akkor bekerülhet a szocialista irodalmiság haladó hagyományai közé is (Barta János ötvenes évekbéli Arany-könyvének tanulsága szerint: „Akkor látjuk őt helyesen, ha benne első-sorban Petőfi elvbarátját és harcostársát keressük⁶⁸). A legnyíltabban mindezt Bóka László mondta ki, mikor kinyilvánította, hogy az Arany-kérdésnek kulcsmozzanata a Petőfihez való viszony, s hogy Arany tartásbéli és költői másságát nem más okozta, mint Petőfi és a forradalom elvesztése („Arany és Petőfi között nem alkati különbség van, hanem Arany azért fáradt beteggé, azért soványodott mélabússá, mert csalódott, megrettent, visszatorpant, megalkudott, s mert elszakadt a nép sorsától, és kiszakadt a haladás

⁶⁶ RÉVAI József, *Petőfi Sándor: A forradalom költője* (1946) = Uő., *Válogott irodalmi tanulmányok*, Bp., Kossuth, 1960, 56–73. Az idézet: 59.

⁶⁷ KIRÁLY István, *Petőfi mint vízvázlat*, It, 1949/2, 169–183. Az idézet: 173.

⁶⁸ BARTA János, *Arany János*, Bp., 1953, 187.

áramából. S nem a betegsége, visszahúzódása, kiábrándultsága okán nagy költő, hanem mert visszavágyott, mindig visszavágyott Petőfi közelébe, a forradalomba, mert nem tudott beleilleszkedni abba a társadalmi rendbe, melybe disszidált, s ezt a felemás lelkiállapotot, ezt a meghasonlást ki tudta fejezni⁶⁹). Arany e téren csak úgy tud megmenekülni, ha hasonul Petőfihez, ha a széthasított egység egyik szélsőségesen megfogalmazott irányához idomul – de erre a „kegyelemre” viszont egyedül ő a méltó: ily közel Petőfihez kívülről senki más nem kerülhet. Ahogy Bóka ki is mondja: „Valóságos jobbágyfelszabadítás az, amit Petőfi művel vele”.⁷⁰ Arany derekasságát így egyrészt az fogja garantálni, hogy mindvégig őrzi Petőfi örökségét, illetve hogy csak azt őrzi, másrészt pedig az, hogy lényegében minden értékelhető gesztusa Petőfi iniciatívája nyomán fogalmazódott meg: hogy Petőfinek népies kezdeményeire reflektálván írta műveit. E kettősség: a folytatás és az őrzés mozzanata rengeteg helyen említetik; szemléltetésül csak egyet idéznék, Juhász Ferenc nagy, értékelő látomását Arany költészetéről: „Arany máglyáján a szikrát-lobbantó, a teremtést-indító (ki más lehetett?) Petőfi volt, a tündér-üstökös, a verhetetlen-hitű, a vad és tündökletes, az égítést-szárnyalású, a magával-rántó, rólunk a gyöngeség viaszálcáját leolvasztó, a kétségek dudváját leperzselő, a hitünket-megújító. Arany lomhább, lassúdabb-mozgású, egyenletesebb-fényű csillagképét fölizította, vesztebb pörgésre kényszerítette az előtte-suhanó (az ő fém- és gáztömegeket magával-hömpölyögtető, komorabb szívét súroló) tünemény. S amikor az ellobbant rejtelmesen, tulajdonképpen belehalt ő is, hiányát nem tudta kigyógyítani. Belerokkant a testvértelenségbe. Körötte irtózatot magány és irtóztató pusztulás”; „Arany volt... népünk legjobb tulajdonságainak emberré-varázsolt szelleme, és mindvégig a leverett forradalom gyásza, Petőfi Sándor hatalmas siratása. Szíve Petőfi ismeretlenbe-görgetett, halálhörgésbe, emberüvöltésbe, részeg és tébolyult lönyihogásba, óriás ló-szempillák verdesésébe, szétrepedt ágyúk löporfüstjébe, dögmadar-rikoltozásba és pacsirtaszóba-foszlott testének virágzó csöndes temetője, áldott tetemének behavazott kertje.”⁷¹ Azonban a rendkívül nyers irányzatot széthasítás, amely így Aranyt juttat többet Petőfi kegyelméből, furcsa módon rengeteg mindent vissza is háramoltat Arany révén Petőfi számára: hiszen ha a nagy vízvázlatos örökségét valaki, a korban ezért a legnagyobb, a kornak és kortársainak dacára, mégis megőrizte, akkor a történelmi folytonosság a nagy hasadás ellenére is, úgy látszik, fenntartható volt, tehát Petőfinek nem csupán transzcendens, hanem konkrét és aktuális üzenete is révbe érhetett – persze a történelmi korlátok figyelembevételével (ahogy Lukács fogalmaz a *Toldi* és a *János vitéz* összevetésében: „A költő Arany realisabb is, irreálisabb is Petőfinél. Realisabb, mert a paraszt felemelkedése nála nem mese, hanem történelmi múlt, és ezáltal – mindegy, hogy mennyire tudatosan – egyúttal történelmi jelen is. Irreálisabb, mert azt a múltat és a benne rejlő jelent, a benne rejlő perspektívát, amelynek központi kérdéseit ez az ábrázolás felveti, Arany nem képes felgombolyítani, kibogozni.

⁶⁹ BÓKA László, *A lírikus Arany* (1952) = Uő., *Válogatott tanulmányok*, Bp., Magvető, 1966, 195–244. Az idézet: 199–200.

⁷⁰ *I. m.*, 207.

⁷¹ JUHÁSZ Ferenc, *Arany János lelkiismerete* (1956) = Uő., *Mit tehet a költő?*, Bp., Szépirodalmi, 1967, 18; *Arany János ünnepe* (1967) = uo., 27.

... Érezte-e Arany János ennek a megoldásnak problematikus voltát? Igen is, meg nem is. Nem, hiszen még Petőfi, aki pedig oly érzékeny volt minden ingadozással szemben, aki oly éberrel elítélte minden elhajlást a demokráciától, sem érezte. És ne kívánjunk 1847-ben senkitől nagyobb demokratikus éberséget a Petőfiénél⁷²).

A hatvanas–hetvenes években e nagyon nyers szocialista ideologikus történelmi hasításra is komoly ellenreakció következett, méghozzá oly módon, hogy szinte történelmietlenül idézve fel az örök visszatérés teóriáját, ismét a Petőfi–Arany által szimbolizált nagy egység víziója merült fel, egyszerre történeti s elméleti keretek között. Azok a nagy ívű vállalkozások érdemelnek jelen szempontunkból említést, melyek – bizonyos értelemben a régebbi, s marxistaként nem elfogadható „nemzeti klasszicizmus” kategória helyett – kidolgozták a lírai realizmus teóriáját: egyrészt tehát Keresztury Dezső és Barta János Arany-koncepciója, másrészt pedig ezzel szoros összhangban Sőtér István nagyszabású víziója a magyar irodalmi fejlődés egészét illetően. Keresztury szinte megfordította (valamelyest a Riedl–Horváth János-féle koncepció ígézetében) a szocialista sorrendet, s ha ott Petőfi garantálta Arany nagyságát, akkor nála épp ellenkezőleg: Arany hasonlíthatatlan költői teljesítménye igazolja azt, amit Petőfi csak elkezdett („A Toldit a Kisfaludy Társaság pályázata hívta létre, de igazi mintaképe, inspirálója Petőfi volt. Ahol azonban Petőfi kalandozott, ott Arany hazatalált. Ma, több, mint százados messzeségből, úgy látszik, Toldi az idők teljességében érkezett, az eredményeket foglalta össze. Évtizedek kísérletei után megszületett a magyar népiesség példaadó műve. Költői realizmusunk megkapta első nagy mintaképét... Ami ma előzménynek látszik, arra inkább az ő ragyogása fénylik vissza”⁷³ – látjuk, Petőfi mint előzmény csak Arany későbbi ragyogásától kapja fényét). S Arany igazi nagysága is abban rejlik, hogy „hazatalált”: azaz ismét az egyszerű költői irodalomnál nagyobb egység keretét találta meg, amelyben legitím módon fejthette ki aztán önmagát; az egységesítő, a hasítás ellen dolgozó kanonizációs mechanizmus ismét mozgósítja a külső keretek egyedi alkotás feletti hatalmi rendszerét. S ugyanez a mechanizmus figyelhető meg Barta János nagy elméleti és történeti dolgozataiban is (attól kezdve, hogy Arany esztétikája nem más, mint annak kidolgozása és betetőzése, amit Petőfi kezdeményezett, egészen a „hazatérés”-elmélet igazolásáig terjedően⁷⁴), melyek a lírai realizmusnak adják meg karakterisztikáit: nála a lírai realizmus, mint a konkrét történelmiség felett érvényesülő kívánatos költői tulajdonság, úgy uralja Petőfi és Arany nevében a magyar irodalmiságot, mint ahogy Horváth Jánosnál tette a nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése. Bartánál újra teljes harmóniában találkoznak a „génuszok”: „mint költő-egyéniségek azonos szinten kell, hogy találkozzanak”; „a találkozás mélyebb, elementárisabb szinten zajlik: az érzületek, a lelki nemesség és tisztaság

⁷² LUKÁCS György, *A százéves Toldi* (1947) = Uő., *Magyar irodalom – magyar kultúra*, Bp., Gondolat, 1970, 415–432. Az idézet: 419.

⁷³ KERESZTURY Dezső, *Előszó = Arany János 1817–1882*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum–Magyar Helikon, 1957, 11.

⁷⁴ BARTA János, *A Petőfi-élmény Arany János irodalomszemléletében = Petőfi-mozaik*, szerk. PAÁL Rózsa, WÉBER Antal, Bp., Tankönyvkiadó, 1972, 44–70. Az idézetek: 67–68, 49.

ideálja az, amiben összetalálkoztak, ahol egymásban önmagukra ismerhettek”,⁷⁵ s kettejük különös párja ismét valami olyat tud képviselni, ami messze túlmutat egyedi költészetük értékein, s ami csak kettejük révén tud érvényre jutni. Ők (és lényegében csak ők ketten) ugyanis annak a lírai realizmusnak kezdeményezői, mozgatói és betetőzői (vö. pl. „Petőfi a lírai realizmus világirodalmi példaképe”), mely realizmus tulajdonképpen mint csak aszimptotikusan megközelíthető ideál kínálja fel magát minden költészeti alkotás előtt vagy fölött, s melynek még egy nagyon fontos tulajdonsága van: lényegében magyar irodalmi specialitásnak minősül („Petőfi és Arany világirodalmi értékű realista lírát alkotott... Mi magyarok egy konkrét történelmi korszaknak, Petőfi és Arany korának terméséből vonjuk le a realista lírának, hogy úgy mondjam, az ideáltípusát... A magyart kivéve mindenütt úgy halad a történelmi fejlődés, mintha a líra vonala a romantikából viszonylag kisebb jelentőségű realista szakasz után vagy a realizmus fokát teljesen átugorva fejlődne át modern irányzatokba...”).⁷⁶ E koncepciónak aztán mind történeti, mind pedig összehasonlító jellegű kiteljesedése olvasható ki Sőtér István szintézisre törekvő fejtegetéseiből is; legélesebb és legnyíltabb megfogalmazását mégis talán egy vitairatában találjuk fel: a nagy feltűnést okozó *Az el nem ért bizonyosság* című tanulmánykötetről írt bírálatában fejti ki a magyar irodalmi fejlődés és lírai realizmus speciális különállását, s mikor (elsősorban Szegedy-Maszák Mihállyal szemben) védelmébe veszi Aranyt a Baudelaire-rel szemben tanúsított megkésettég vádját illetően, váratlanul Petőfire hivatkozik, akinek részletes elemzése nélkül Aranyt sem lenne szabad vizsgálni („E verselemző kötet Arany–Baudelaire párhuzamai azért válnak nem-dialektikusakká, mivel figyelmen kívül hagyják Petőfinek a magyar költészet fejlődésében betöltött szerepét, illetve azt a szakítást, mellyel a korábbi költői gyakorlattal szemben a magyar lírát új útra vitte Petőfi... Arany alkotói módszerét nemcsak a »mandátum«, a »nemzeti elvárás« szabja meg, hanem legalább annyira az is, hogy részt vett Petőfi újításában, és ennek az újításnak ő a legfőbb örököse”),⁷⁷ s aki – szerinte – már ugyanúgy a romantikának „meghaladását” képviselte, mint Baudelaire, csak épp másik irányba: a realizmus irányába: „A klasszicizálásra is törekvő Arany nem a magyar romantikán akar túlhaladni, hanem annak az útnak tovább folytatását keresi, melyet a romantikán már eleve túlhaladva, Petőfivel együtt kezdett meg.” A nagy különbség – azaz a magyar lírai realizmus sajátossága és egyedisége – itt épp *mássága* révén fogja megkapni a világirodalmi hierarchia magas helyezését: hisz, úgy látszik, Petőfi (és nyomában Arany) épp azért fogja ugyanazt a funkciót betölteni, mint Baudelaire, hogy egészen mást csinál: „Ugyanaz a szakítás, mely a francia költészetben Baudelaire-nél történt meg, a magyar lírában már Baudelaire előtt megvalósult, nem ugyan baudelaire-i módon, de az övéhez hasonló gyökerességgel Petőfinél... Mert ez a szakítás irányt is szabott, mégpedig elsősorban Arany számára. Ez

⁷⁵ BARTA János, *Géniuszek találkozása: Petőfi és Arany barátsága* = Uő., *Klasszikusok nyomában*, Bp., Akadémiai, 1976, 142–166. Az idézetek: 164, 155.

⁷⁶ BARTA János, *Lírai realizmus* (1965) = Uő., *Klasszikusok nyomában*, i. m., 65–77. Az idézetek: 72, 65–66. A magyar lírai realizmus klasszikus példái nála: Arany: *A lepke*, Petőfi: *Itt van az ősz, itt van újra...* (69.)

⁷⁷ SÓTÉR István, *Elért és el nem ért bizonyosságok* (recenzió a Németh G. Béla által szerkesztett tanulmánykötetről), *Literatura*, 1974/2, 14–22. Az idézet: 15–18.

az irány másféle volt, mint Baudelaire-é, hiszen Petőfi költői forradalma is különbözött Baudelaire költői forradalmától. Két különböző jellegű, különböző irányulású költészeti forradalom volt a Petőfié és a Baudelaire-é, de mindkettőt a szakítás és újat kezdés jellemezte. Klasszicizmus és romantika költői gyakorlatából pedig nemcsak Baudelaire módján, de Petőfi módján is ki lehetett törni...⁷⁸ A lírai realizmus szép esztétikai víziója ismét együvé kanonizálja (s egyben persze ismét kiemeli a konkrét történeti kontextusból) a nagy költőpár kettősét, s példájukon olyan egységes nagy és önelvűségében hasonlíthatatlan irodalom kívánatosnak beállított ideálját mutatja fel, mely – végső soron – ismét csak a történetiség és az egyedi műalkotások felett lebeg.

Összegzőül: úgy látom tehát, e kettős kanonizáció a magyar irodalom nagy egységének érdekében lett konstruálva: avégett, hogy a két költő által szimbolizált költészet az egyedi költészet fölött elképzelt, természetesen kultikusan szemlélt nagy élet- és szellemterületek reprezentánsaként tűnhessék föl. E nagy egységnek víziója az évszázados nagy viták és szakadások során sem tudott eltűnni vagy megszűnni – a két költő reprezentatív s egymást legitimáló funkciója még a nagy szembeállítások során is elevenen hatott. Bár a hetvenes években bekövetkezett irodalomtudományi paradigmaváltás óta e kettős kánon már nem képezi aktív részét a tudományos diskurzusnak, az irodalmi közbeszéd e kettős kultusz nyelvét és képzetkörét folyamatosan használja és mozgásban tartja. Befejezőként hadd álljon itt egy igazi, mai posztmodern példa, mely épp azáltal, ahogy játékos iróniájával újramondja s felülírja a megszokott irodalmár-frazeológiát, eddigi áttekintésünket igazolja; hisz még Kukorelly Endre is így kezdi, paradoxonnal, a *Petőfi Sándor, szívem* című kis cikkét: „A legnagyobb magyar író Arany János”, s miután teret engedett erőteljes gúnyjának is a Petőfi-kultusz szélsőségeit illetően, még ő is megismétli a régi párosítást: „Mert bár Arany a legnagyobb, Petőfi a legnagyobb zseni...”⁷⁹ Talán ezért sem volt felesleges áttekinteni e már több mint százéves, s végeérhetetlen folyamatot.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ KUKORELLY Endre, *Petőfi Sándor, szívem* (1987) = Uó., *Kedvenxc*, Pécs, Jelenkor, 1996, 20–21.